

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 445-462.

Geliş Tarihi–Received Date: 10.05.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 03.07.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

ASYA MÜZESİ VE İLK MÜDÜRÜ HRİSTİAN DANİLOVIÇ FREN

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1481941>

 GÜLCAN İNALCIK*

ÖZ

XIX. yüzyılın başında Doğu ile ilgili çalışmaların yapıldığı ilim merkezlerinin başında *Asya Müzesi* (Aziatskiy Muzei) gelmektedir. Günümüzdeki adı ile *Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü* (Institut Vostochnih Rukopisey Rossiyskiy Akademii Nauk), 1818 yılında Rusya Bilimler Akademisi bünyesinde kurulmuştur. 23 (11) Kasım 1818 tarihinde Rusya Bilimler Akademisi başkanı Sergey Semenoviç Uvarov (1786-1855), St. Petersburg'da Rusya Bilimler Akademisi Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesi (kısa adıyla Kunstkamera) bünyesinde madalyonların, sikkelerin, Doğu ile ilgili el yazması ve nadir eserlerin korunması amacıyla *Doğu Odası* (Vostochniy Kabinet) adıyla bir bölüm kurmuştur. Bu bölüm çok geçmeden Alman asıllı Doğu bilimci Hristian Daniloviç Fren'in önerisiyle *Asya Müzesi* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. H. D. Fren, müzenin ilk müdürüdür. Asya Müzesi, kurulduğu ilk günden itibaren St. Petersburg'da akademik düzeyde araştırmaların yürütüldüğü bir Doğu bilimi merkezi haline gelmiştir. Doğu dillerinde yazılan el yazması eserlere, sikke koleksiyonlarına, Doğu'nun tarihi, etnografyası ve kültürü ile ilgili kitaplara, Doğu'nun farklı dönemlerine ve bölgelerine ait nadir eserlere ev sahipliği yapmıştır.

Asya Müzesi, 1855 yılında St. Petersburg Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Fakültesi açılıncaya dek İmparatorluk Kazan Üniversitesi ile birlikte Rus Doğu biliminin ikinci merkezi konumunda olmuştur. Asya Müzesi'nin halefleri günümüzde Moskova'da bulunan *Rusya Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü* (Institut Vostokovedeniya Rossiyskiy Akademii Nauk) ve St. Petersburg'daki Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü'dür. Asya Müzesi'nin nümismatik koleksiyonları Ekim Devrimi'nden sonra Devlet Hermitage Müzesi'ne aktarılmış; etnografik eser koleksiyonları Kunstkamera'nın fonlarına ve sergilerine dahil edilmiştir. Müze kütüphanesi ve arşivi de Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü arşivine dahil edilmiştir. Günümüzde bu arşiv, Doğu ile ilgili çalışmaların tüm alanlarında Rus ilim adamlarının el yazması mirasının en zengin koleksiyonlarını içeren ve fon sahiplerinin isimlerini taşıyan yüz elliden fazla fona ev sahipliği yapmaktadır. Enstitü kütüphanesinde ise Doğu dillerinde yazılmış 1 milyondan fazla kitap bulunmaktadır. Varlığını sürdürdüğü iki yüzyıl boyunca müze, Rusya dışında kapsamlı sergi faaliyetleri, bilimsel araştırmalar ve eğitim çalışmaları yürüten dünyanın en büyük Doğu el yazmaları merkezlerinden birine dönüşmüştür.

Çalışmada, ilk olarak Asya Müzesi'nin tarihçesinden bahsedilmiştir. Daha sonra müzenin bir Doğu bilimi merkezine dönüşmesinde büyük emeği olan, Arapça alanında uzman bir doğu bilimci ve Rusya'da nümismatik ilminin kurucusu sayılan Fren'in hayatı, müzecilik faaliyetleri, ilmi araştırmaları ile Rus Doğu bilimi'ne katkısı ele alınmıştır. Fren, eserlerinin çoğunu Almanca ve Latince kaleme almıştır. Az sayıda eseri Rusçaya çevrilmiştir. Bu sebeple eserlerinin içerik analizleri ikincil kaynaklarla desteklenmiştir. Türkçe literatürde yalnızca Fren'i ve çalışmalarını konu alan detaylı bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu sebeple çalışmada Rusça basılı kaynaklar incelenerek Asya Müzesi çerçevesinde Alman Doğu bilimci Fren'in hayatı ve çalışmaları hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asya Müzesi, Hristian Daniloviç Fren, Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü, Rus Doğu bilimi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: gulcan.inalcik@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3577-6338.

THE ASIAN MUSEUM AND ITS FIRST DIRECTOR HRISTIAN DANILOVICH FREN

ABSTRACT

At the beginning of the 19th century, the *Asiatic Museum* (Aziatskiy Muzei) was one of the leading scientific centres where studies on the East were conducted. *The Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences* (Institut Vostochnyh Rukopisey Rossiyskiy Akademii Nauk), with its current name, was established in 1818 within the Russian Academy of Sciences. On 23 (11) November 1818, Sergey Semenovich Uvarov (1786-1855), the president of the Russian Academy of Sciences, established a department within the Peter the Great Museum of Anthropology and Ethnography of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg (shortly known as Kunstkamera) called the Oriental Department (Vostochny Kabinet) for the preservation of medallions, coins, manuscripts and rare works related to the East. This department was soon renamed the Asian Museum at the suggestion of the German-born Orientalist Christian Martin Frähn. Ch. M. Frähn was the first director of the museum. Since its foundation, the Asiatic Museum has become a centre of Oriental studies in St. Petersburg, where academic research is carried out. It houses manuscripts written in Oriental languages, coin collections, books on the history, ethnography and culture of the East, rare artefacts from different periods and regions of the East.

Until the opening of the Faculty of Oriental Languages at the University of St. Petersburg in 1855, the Asiatic Museum was the second centre of Russian Oriental studies, along with the Imperial Kazan University. The successors of the Asiatic Museum are today the *Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences* (Institut Vostokovedeniya Rossiyskiy Akademii Nauk) in Moscow and the Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg. The numismatic collections of the Asiatic Museum were transferred to the State Hermitage Museum after the October Revolution; the collections of ethnographic artefacts were included in the Kunstkamera's funds and exhibitions. The museum's library and archive were also incorporated into the archive of the Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences. Today, this archive houses more than one hundred and fifty funds containing the richest collections of manuscript heritage of Russian scholars in all fields of Oriental studies and bearing the names of the owners of the funds. The library of the Institute contains more than 1 million books in Oriental languages. Over the two centuries of its existence, the museum has developed into one of the world's largest centres of Oriental manuscripts, carrying out extensive exhibition activities, scientific research and educational work outside Russia.

Firstly, the history of the Asian Museum is mentioned in the study. Then, the life, museological activities, scientific researches and contribution to Russian Oriental studies of Frähn, who is considered as an orientalist, an expert in Arabic and the founder of numismatics in Russia, who contributed greatly to the transformation of the museum into a centre of Oriental studies, are discussed. Frähn wrote most of his works in German and Latin. Few of his works were translated into Russian. For this reason, the content analyses of his works were supported by secondary sources. In the Turkish literature, a detailed study on Frähn and his works has not yet been conducted. For this reason, the study analyses Russian printed sources and provides information about the life and works of the German Orientalist Frähn within the framework of the Asian Museum.

Keywords: Asian Museum, Christian Martin Frähn, Russian Academy of Sciences Institute of Oriental Manuscripts, Russian Oriental Studies.

GİRİŞ

Doğu, yüzyıllar boyunca Rusya İmparatorluğu'nun gelişimine, kültürüne ve düşünce yapısına derinden etki etmiştir. XVII. yüzyılın sonundan itibaren Rusya'da Doğu dillerinin, medeniyetinin, etnografyasının, tarihinin, kültürünün incelenmesi amacıyla yazma eserlerin tek elde toplanması ve çeşitli yollarla Rusya'ya getirilmesi ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. XVIII. yüzyılda ise ilmi bir kimliğe bürünen Doğu ile ilgili çalışmalar çok uluslu Rusya için kendi kimliğini tanıma aracı olmuştur. Rusya'da Doğu bilimi araştırmalarının başlangıcı I. Petro'nun İran seferi sırasında Kazan yakınlarında bulunan Bulgar şehrinin kalıntılarını inceledikten sonra buradaki Arapça, Tatarca ve Ermenice yazılı mezar taşlarının tasvir edilmesini emrettiği 15 Mayıs 1722 olarak kabul edilmektedir.¹

Doğu, XVIII. yüzyılın başında Rusya'nın hem iç hem de dış politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Doğu ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerin gelişmesi, bölgenin sistematik bir şekilde incelenmesini gerekli hale getirmiştir. Rusya'nın coğrafi konumu, bileşiminde Doğu halklarının varlığı, onlarla diplomatik ve ticari ilişkiler kurma ihtiyacı, Doğu'yu bilen okur-yazar ve eğitilmiş insanları gerekli kılmıştır. Bu sebeple I. Petro döneminde Doğu'nun ve halklarının tarihlerinin, dillerinin, etnografyasının ve kültürlerinin incelenmesi, bölgenin farklı dönemlerine ait kültür bakiyelerinin ve arkeolojik buluntuların toplanması için ilmi geziler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde hacıların, elçilerin, seyyahların ve ilim adamlarının tuttıkları gezi raporları Doğu'nun

¹ Dmitriy Yevgenyevich Bertels, "Vvedenie", *Aziatskiy Muzei-Leningradskoe Otdelenie Instituta Vostokovedeniya AN SSSR*, İzd. "Nauka", Moskva 1972, s. 7.

ve halklarının anlatıldığı ilk kapsamlı çalışmalar olmuştur. Ayrıca I. Petro, hükümdarlığı sırasında Rus çevirmenlerin eğitimine ayrı önem vermiş, Çince, Moğolca, Japonca, İbranice, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinin öğretilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla Doğu'daki elçiliklere ve ruhani misyonlara öğrenciler göndermiştir.²

I. Petro, ilmi geziler sırasında toplanan tarih, etnografya ve kültür bakiyelerinin muhafaza edilmesi amacıyla 1714 yılında St. Petersburg'da *Rusya Bilimler Akademisi Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesi*'ni (kısa adıyla Kuntskamera) kurmuştur. Müze, dünyanın en büyük ve en eski etnografya müzelerinden biridir. Müzenin kuruluşundan on yıl sonra 28 Ocak (8 Şubat) 1724 tarihinde ise Rusya Bilimler Akademisi kurulmuştur. Akademinin temeli Kuntskamera ve onunla eş zamanlı kurulan kütüphanesi ile atılmıştır.³ 1724 yılında Kuntskamera'nın Bilimler Akademisi'nin bir parçası haline gelmesiyle koleksiyonculuk faaliyetleri büyük ölçüde canlanmış ve yeni arkeolojik buluntularla müze çalışmalarının gelişimi teşvik edilmiştir. Kuntskamera'nın Doğu koleksiyonları başlangıçta Sibirya valileri Fyodor Alekseyeviç Golovin ve Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy, diplomat Lorenz Lange ve doğa bilimci Pyotr Simon Pallas gibi devlet görevlilerinin özel koleksiyonlarına ev sahipliği yapmıştır. Müzeciliğin ilk aşamalarında Kuntskamera'ya gelen nadir Doğu eserleri arasında bir ayırım yapılmamış, sikkeler, arkeolojik buluntular ve el yazmaları da dahil olmak üzere çok çeşitli sergiler tek bir fon altında toplanmıştır. Dönemin Bilimler Akademisi başkanı Sergey Semenoviç Uvarov'un (1786-1855) Kuntskamera bünyesinde madalyonların, sikkelerin, Doğu ile ilgili nadir eserlerin korunması için *Doğu Odası* (Vostochniy Kabinet) adıyla 23 (11) Kasım 1818 tarihinde özel bir bölüm kurmasıyla da Asya Müzesi'nin temeli atılmıştır. Çok geçmeden bu oda müzenin ilk müdürü Hristian Daniloviç Fren'in (1782-1851) önerisiyle *Asya Müzesi* (Aziatskiy Muzey) olarak adlandırılmaya başlanmıştır.⁴

1. Asya Müzesi'nin Tarihçesi

Asya Müzesi, Rus Doğu bilimi araştırmaları ve Rus müzecilik tarihinde özel bir yere sahiptir. Kuntskamera içerisinde *Doğu Odası* olarak kurulan Asya Müzesi, Rusya'nın en eski müzesi temelinde ortaya çıkan ilk bağımsız kurumdur. Bilimler Akademisi'ne Doğu koleksiyonlarının getirilmesi Akademisi'nin kuruluşuyla başlamıştır.⁵ Bilimsel koleksiyonlar biriktikçe, sistematik hale getirilmeleri, tanımlanmaları ve araştırmalarda kullanılmaları gerekmeğe başlamıştır. Bu sebeple 1733 yılında Alman Doğu bilimci Georgiy Yakovleviç Ker⁶, Akademi Komitesi'ne Rus İmparatorluğu'nda ayrı bir "Doğu Akademisi veya Doğu Bilimleri ve Dilleri Cemiyeti" kurulmasını öngören bir proje önermiş ve projesini sadece Doğu ülkelerindeki diplomatik hizmet ihtiyaçları ile değil, aynı zamanda Rusya'nın Asya'daki eğitim misyonu ve Rus tarihi için Doğu kaynaklarını incelemenin önemi ile de gerekçelendirmiştir. Bilimler Akademisi daimi üyesi Rus ilim adamı Mihail Vasilyeviç Lomonosov da "Doğu Akademisi (Orientalnaya Akademiya)" kurulması fikrini ortaya atan bir başka isimdir. 1758-1759 yıllarında M. V. Lomonosov, Bilimler Akademisi'nin yeniden düzenlenmesi gerektiğine dair notunda şöyle yazmıştır: "*Asya'dan uzak olmaları nedeniyle Doğu halklarıyla Rusya'ya kıyasla daha az iletişim halinde olan Avrupa devletlerinde, üniversitelerde her zaman Doğu dilleri profesörleri vardır. Akademik tüzükte bundan bahsedilmiyor, çünkü o zamanlar Doğu dilleri profesörü yoktu, ancak komşuluk bölgesinde sadece bir profesör değil, aynı zamanda tüm Doğu Akademisi de yararlı olurdu.*"⁷

Ancak XVIII. yüzyılda bu fikirler hayata geçirilememiş ve çeşitli Asya halklarının kültürüne ilişkin tüm koleksiyonlar, o zamanlar Doğu'nun araştırılması için ana merkez olan Kuntskamera'ya gönderilmiştir. Rusya'da bir "Asya Akademisi" kurulması fikri ünlü yazar, gezgin, etnolog ve diplomat Jan Pototskiy tarafından 1802 yılında benzer bir önerinin yapılmasıyla yeniden gündeme getirilmiştir. Ancak tek bir Doğu bilimi merkezi fikrinin gerçek anlamda hayata geçirilmesi, 1810 yılında "Asya Akademisi Projesi"ni⁸ ortaya atan ünlü devlet adamı

² Andrey Nikolayeviç Kononov, "İz İstorii İzuçeniya Tyurskih Yazikov v Rossii", *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, Pod redaktsiey i s vvedeniem A. N. Kononova, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatur "Nauka", Moskva 1974, s. 10.

³ Boris Andreyeviç Dorn, "Aziatskiy Muzey" *Zapiski İmperatorskoy Akademii Nauk*, Tom 5 (Kniga 2), St. Peterburg 1864; https://www.kuntskamera.ru/exposition/kunst_hist Erişim Tarihi: 15.03.2023; sa. 11.05.

⁴ Yelena Petrovna Ostrovskaya, "K 200-letiyu Aziatskogo Muzeya (1818)-İnstituta Vostochnih Rukopisey RAN", *Vestnik SPBGİK*, No 4 (37), Dekabr 2018, s. 112-113.

⁵ Dmitriy Vladimiroviç İvanov, "Arhivnye Dannie ob İstoricheskom Mestopolojenii Aziatskogo Muzeya v İzdanii Kuntskameri", *Orientalistika*, 5(3), 2022, s. 634.

⁶ *Georgiy Yakovleviç Ker*: Rusya'daki ilk doğu bilimci, nümismat, Doğu dilleri profesörüdür. 1692 yılında Saksonya'nın Schleisingen kentinde doğmuştur. Halle Üniversitesi Doğu Dilleri bölümünden mezun olmuştur. 1722'de Leipzig Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamlamıştır. 1727'den itibaren aynı üniversitede Arapça ve İbranice Kürsüsü'nde görev yapmıştır. 1732'de St. Petersburg'a taşınmıştır. Dışişleri'nde Arapça, Farsça ve Türkçe tercümanı olarak görev yapmıştır. 1735 yılında Kuntskamera'nın Doğu sikkelerini bilimsel olarak tanımlaması için Bilimler Akademisi'ne davet edilmiştir. 1740'da St. Petersburg'da vefat etmiştir. Bkz. Svetlana İvanovna Marahonova, "Georgiy Yakovleviç Ker", http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_personalities&Itemid=74&person=711 Erişim Tarihi: 05.05.2024; sa. 23.50.

⁷ Bertels, *agm*, s. 9.

⁸ S. S. Uvarov, projesini desteklemek için "Avrupa'nın eğitimi ile Asya'nın derinliklerinde saklı olan aydınlanma arasında bir arabulucu olarak hizmet edebilecek ve Doğu'nun bilgisiyle ilgili olabilecek her şeyi bir araya getirecek bir Akademi'nin kurulmasının yararlı olacağı" fikrini ortaya atmıştır. Akademi aynı zamanda "bir dil ve edebiyat kursu içermesi ve bu kursların her biri için öğretmenler belirlenmesi gereken" bir eğitim kurumu olarak düşünülmüştür. Uvarov'un projesi iki bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde "dünya medeniyetinin beşiği olduğu

Sergey Semenoviç Uvarov'un adıyla bağlantılıdır. S. S. Uvarov, Kuntskamera bünyesinde madalyonların, sikkelerin, Doğu ile ilgili nadir eserlerin muhafaza edilmesi için özel bir birim kurulması gerektiğine dair 11 Kasım 1818'de Bilimler Akademisi Yönetim Kurulu Komitesi'ne bir mektup göndermiştir. XIX. yüzyılın başlarında Kunstkamera koleksiyonlarının sergilenmesi, Doğu dillerini ve Doğu kültürünün tarihini bilen özel eğitilmiş personel olmadan içinden çıkılmaz bir sorun haline gelmiştir. Bu sebeple Uvarov'un bu talebi kabul edilerek *Doğu Odası* kurulmuş, yine Uvarov'un önerisi ile Hristian Daniloviç Fren müdür olarak atanmıştır. Kısa süre sonra bu oda Fren'in önerisiyle *Asya Müzesi* adını almıştır. Akademi kütüphanesinde bulunan tüm Doğu el yazmaları, Doğu üzerine Avrupa dillerinde kitaplar, Doğu sikkeleri, arkeolojik ve etnografik buluntular yeni oluşturulan Asya Müzesi'ne nakledilmiştir. Müze için Kunstkamera'nın Neva Nehri'ne bakan doğu kanadının zemin katında bir oda tahsis edilmiştir. Temmuz 1819'da müze halka açılmıştır.⁹

XIX. yüzyılın başında Rus Doğu bilimi alanında Bilimler Akademisi bünyesinde müstakil bir kurum olarak Asya Müzesi'nin kurulmasıyla Doğu ile ilgili yazma eserler, nümismatik koleksiyonları sistematik ve planlı bir şekilde toplanmaya, depolanmaya ve incelemeye başlanmıştır.¹⁰ Müzenin Arap ve aynı zamanda tüm İslam koleksiyonunun belkemiğini filozof Jean-Jacques Rousseau'nun akrabası, Halep ve Tripoli'deki Fransız Başkonsolosu Jean-Baptiste-Louis-Jacques Rousseau'dan (1780-1831) 1819 ve 1825 yıllarında iki parça halinde toplamda 51.000 franka satın alınan 700 adet Arapça el yazması eser oluşturmuştur. J. L. Rousseau'ya ait el yazmalarının satın alınmasıyla Asya Müzesi, XIX. yüzyılın başında Rusya'da Doğu el yazmalarının muhafaza edildiği en önemli kurum haline gelmiştir.¹¹ Rousseau el yazmalarının satın alınması, Asya Müzesi'ni bir anda Avrupa'nın en önemli Doğu el yazmaları depoları arasına sokmuş; bu koleksiyonla yapılan çalışmalar, Rusya'da Arapça çalışmalarının ve Doğu biliminin gelişmesine ivme kazandırmıştır.¹² Sovyet tarihçi ve Arapça el yazmaları uzmanı Viktor İvanoviç Belyaev (1902-1976) Rousseau koleksiyonunun önemini "*Daha sonraları olağanüstü değere sahip münferit nüshaları da içeren büyük ve ilginç koleksiyonlar gelmesine rağmen hiçbiri Rousseau koleksiyonunun ilim dünyası açısından sahip olduğu yüksek değeri aşmamıştır*" sözleriyle dile getirmiştir.¹³

Asya Müzesi'nin ilk kurulduğu yıl olan 1818 yılında müze fonlarında Doğu ile ilgili Avrupa dillerinde yazılmış 1120 adet basılı eser, 818 adet Arapça- Farsça-Türkçe el yazması, 279 adet Çince-Mançurca basılı eser, 27 adet Japonca basılı ve el yazması eser ile 180 adet Tibetçe-Moğolca basılı eser muhafaza edilmiştir. Nümismatik koleksiyonlarında ise yaklaşık 20 bin adet sikke yer almıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Fren tarafından yapılan tasnif çalışmasının ardından 4395 adet sikke daha müzenin nümismatik koleksiyonuna dâhil edilmiştir.¹⁴

Fren, müzede yirmi dört yıl aktif olarak görev yapmıştır. Onun çalışmaları sayesinde XIX. yüzyılın ilk yarısında Asya Müzesi, St. Petersburg'un en önemli Doğu bilimi merkezi haline gelmiştir. Özellikle Fren'in Rousseau koleksiyonu ile ilgili yapmış olduğu açıklamalı katalog çalışması Rusya'da Arapça çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Yine bu dönemde Fren ile birlikte Jean-François Demange¹⁵ ve Osip İvanoviç Senkovskiy¹⁶ de

oybirliğiyle kabul edilen Doğu hakkında genel değerlendirmeler yer almaktadır. İkinci bölümde ise Asya dilleri ve edebiyatlarının (Hintçe-Sanskritçe; Çince; Arapça, Farsça, Türkçe; Tatarca; İbranicce-İncil) seyrine genel bir bakış sunulmakta ve bunun için kısa programlar ve gerekli kaynakların listesi bulunmaktadır. Uvarov'un Asya Akademisi Projesi, diğer ilim adamlarının projelerinden daha çok ilgi görmüştür. Proje metni Rus şair ve yazar V. A. Jukovskiy tarafından Rusçaya çevrilmiş, Fransız doğu bilimci Antoine Isaac Silvestre de Sacy ve Goethe bu projeye çok önem vermişlerdir. Uvarov'un "Asya Akademisi Projesi" ve "Doğu" ile ilgili diğer projeler, dönemin otoritesinin ve az sayıdaki ilim insanının dikkatini oryantalist eğitim kurumlarının düzenlenmesi ve Doğu'nun araştırılması sorunlarına çekerek olumlu bir rol oynamıştır. Bkz. Andrey Nikolayeviç Kononov, "Slovo o H. D. Frene (23.V.1782 – 16.VII.1851). K 200-letiyu so Dnya Rojdeniya)", *Pismennie Pamyatniki i Problemi İstorii Kulturi Narodov Vostoka. XVII. Godiçnaya Nauçnaya Sessiya LO İV AN SSSR (dokladi i soobşçeniya)*, Yanvar 1982 g., Çast 1, İzd. "Nauka", Moskva 1983, s. 7.

⁹ Dmitriy İvanoviç Tihonov, "İz İstorii Aziatskogo Muzeya", *Oçerki po İstorii Russkogo Vostokovedeniya*, Sbornik 2, İzd. Akademii nauk SSSR, Moskva 1956, s. 455; Ostrovskaya, *agm*, s. 113; İvanov, *agm*, s. 634.

¹⁰ İrina Vladimirovna Kulganek, "Mongolovedenie: ot Aziatskogo Muzeya do İnstituta Vostoçnih Rukopisey", *Almanah "Sibirskie Çteniya v RGGU"*, No 3, 2008, s. 26

¹¹ İrina Fedorovna Popova, "Sobiratel'skaya Deyatel'nost Aziatskogo Muzeya na Rubeje XIX-XX vv. i Znaçenie Dlya Rossiyskogo Vostokovedeniya", *Vostokovedenie v Rossii i Stranah SNG na Rubeje Vekov: Materialy Mejdunarodnogo Simpoziuma, Posvyaşennogo 200-Letiyu Sozdaniya Kafedri Vostoçnoy Slovesnosti v Kazanskom Universitete*, Gl. Red.: R. M. Valeev, Kazan, Foliant, 2015, s. 49; Oleg Fedoroviç Akimuşkin, "K İstorii Formirovaniya Fonda Musulmanskih Rukopisey İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR", *Pismennie Pamyatniki Vostoka, İstoriko-Filologičeskie İssledovaniya, Ejegodnik 1978-1979*, İzd. "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1987, s. 9.

¹² *Rossiyskoe Vostokovedenie v Litsah*, İzd. Rossiyskoe İstorikoeskoe Obşçestvo i Fondu İstoriya Oteçestva, s. 4, https://historyrussia.org/images/Vistavki/Vostok_Book_260220.pdf Erişim Tarihi: 02.05.2024; sa. 13.50.

¹³ Svetlana Mihaylovna Batsieva, "Arabistika (1818-1917)", *Aziatskiy Muzei-Leningradskoe Otdelenie İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR*, İzd.-vo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1972, s. 271.

¹⁴ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka*, Ots. Red. G. F. Kim, P. M. Şastitko, "Nauka", Moskva 1990, s. 140-141.

¹⁵ *Jan-Fransua Demanj (İvan Fyodoroviç)-(Jean-François Demange) (1789-1839)*: 1789 yılında Fransa'da doğmuştur. Fransız doğu bilimci Antoine Isaac Silvestre de Sacy'in öğrencisidir. 1817 yılında St. Petersburg Eğitim Çevresi Vasısı S. S. Uvarov'un daveti üzerine Rusya'ya gelmiştir. St. Petersburg'daki Ana Pedagoji Enstitüsü'nün ilk Arap dili ve edebiyatı öğretmenidir. 1818-1822 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nde Doğu dilleri bölümünde görev yapmıştır. Rus İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı Doğu Dilleri Eğitimi bölümünde (Uçebnoe Otdelenie Vostoçnih Yazikov Aziatskogo Departamenta Ministerstva İnostrannih Del Rossiyskoy İmperii) de 1820-1839 yılları arasında Arapça dersleri vermiştir. Bkz. Batsieva, *agm*, s. 270-271.

¹⁶ *Osip Ivanoviç Senkovskiy [(Jozef Julian Sekowski) (1800-1858)]*: Polonyalı Doğu bilimcidir. 1819 yılında Vilnius Üniversitesi'nden mezun olmuş ve aynı yıl Arapça, Farsça, Türkçe dillerini öğrenmek, Polonya ve Doğu halklarının tarihi ile ilgili belgeler ve materyaller toplamak ve Türk edebiyatı ile yakından tanışmak amacıyla Yakın Doğu ülkelerine geziye çıkmıştır. 1820 yılında İstanbul'da Rus elçiliği görevine

müzedede Arapça el yazması eserler üzerine önemli çalışmalarda bulunmuşlardır.¹⁷ Fren, Kazan Üniversitesi'nde çalıştığı dönemde Asya Müzesi'ndeki tüm Doğu sikkelerinin açıklamalı tasvirlerinin bulunduğu çok ciltli büyük bir eserin hayalini kurmuş ve 1826 yılında bu çalışmanın birinci cildini *İmparatorluk Bilimler Akademisi'ndeki İslam Sikkelerinin Bir İncelemesi* (Recensio Numorum Muhammedanorum Academiae Imp. Scient. Petropolitane, 1826) başlığıyla Latince yayımlamayı başarmıştır.¹⁸ Tek cilt yayımlanmış olmasına rağmen eser, dönemin uzmanlarının takdirini kazanmıştır. Yayımlandığı dönem itibarı ile eser, “*tarih, coğrafya, kronoloji ve seçere çalışmaları açısından bir nümismatik veri ansiklopedisi*”dir.¹⁹ Fren döneminde Asya Müzesi; a) Doğu ile ilgili el yazması ve nadir eserler ile ksilografiler bölümü; b) envanter ve katalog çalışmalarının yürütüldüğü Doğu ve Doğu bilimi ile ilgili basılı eserler bölümü; c) tasnif ve katalog çalışmalarının yapıldığı ve nümismatik ile ilgili çalışmaların yayımlandığı Doğu sikkeleri koleksiyonu bölümü olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmiştir. Bu bölümlerin dışında müzede ziyaretçiler için bir sergi salonu ve bir de kütüphane yer almıştır.²⁰

İlk açıldığı yıllarda müzede tek yetkili kişi Fren olmuştur. Fren, çuvallar içinde sikkeler ve demetler halinde ciltlenmiş birçok el yazması eseri derlemiştir. İdari görevlerinin yanı sıra binlerce sikkeyi incelemek, bunları bölümlere ayırmak ve kategorize etmek zorunda kalmıştır. Kısmen kütüphanede, kısmen de arşivlerde bulunan yazılı eserlerin tek bir yerde toplanması, yazarlarının, başlıklarının ve içeriklerinin belirlenmesi gerekmiş, bu zor iş Fren tarafından oldukça hızlı ve büyük bir özenle gerçekleştirilmiştir. Kısa süre içerisinde koleksiyonlar bölümler halinde düzenlenmiştir. Ayrıca Fren, Bilimler Akademisi toplantılarında düzenli olarak el yazması eserlerden oluşan Asya Müzesi'ne yapılan yeni eklemeler hakkında raporlar sunmuştur. 1828 yılında kişisel koleksiyonundan 30 el yazmasını müzeye bağışlamıştır.²¹

1823 yılında ilim adamına yardım etmesi için St. Petersburg Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümü mezunu Mihail Grigoryeviç (Gavriloviç) Volkov²² görevlendirilmiştir. Çok iyi derecede Arapça, Farsça ve Türkçe bilen M. G. Volkov, 1826-1846 yılları arasında müzede görev yapmıştır. Fren'in ve Volkov'un özverili çalışmalarının yetersiz kaldığı durumlarda zaman zaman Doğu ve Doğu bilimi ile ilgili ilmî çalışmalar yapan ilim adamları da müzeye davet edilmişlerdir. Örneğin, müze koleksiyonlardaki Çinçe ve Moğolca el yazması eserlerin ve ksilografilerin tasnif ve açıklamalı katalog çalışmalarını Çuvaş asıllı tarihçi ve sinolog Nikita Yakovleviç Biçurin yapmıştır. Buryat Doğu bilimci Dorji Banzarov²³ Moğolca ve Mançurca el yazması eserlerin kataloglarını hazırlamıştır. Fransız Doğu bilimci Marie-Félicité Brosset'in Gürcüce el yazması ve basılı eser koleksiyonlarının toplanması ve derlenmesinde önemli katkıları olmuştur. St. Petersburg Üniversitesi Ermeni ve Gürcü dilleri

atanmıştır. 1821 yılında Suriye, Mısır ve Nübye'de bir gezi gerçekleştirmiştir. 1822 yılında St. Petersburg Üniversitesi'ne Doğu Dilleri bölümüne bölüm başkanı olarak atanmış ve 1847 yılına kadar yirmi beş yıl bu görevi yürütmüştür. Üniversitede Arapça, Türkçe ve Osmanlıca derslerini okutmuştur. 1828 yılında Rusya Bilimler Akademisi'ne muhabir üye olarak seçilmiştir. 1836 yılında dergicilik faaliyetlerine başlamıştır. 1834 yılında kurulan *Biblioteka Dlya Çteniya* dergisinin redaktörlüğünü ve yazarlığını yapması sebebiyle üniversitedeki görevinden ayrılmıştır. *Severnii Arhiv, Sin Oteçestva, Severnaya Pçela, Polyarnaya Zvezda* adlı dönemin dergi ve külliyatlarında çeşitli yazılar yayımlamıştır. 1858 yılında St. Petersburg'da vefat etmiştir. Bkz. *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, Pod redaktsiei s vvedeniem A. N. Kononova, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturi “Nauka”, Moskva 1974, s. 258-259; *Vostokovedeniye v Leningradskom Universitete*, Ots. red. A. N. Kononov, izd. Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1960, s. 5-6.

¹⁷ İrina Fedorovna Popova, “Ot Aziatskogo Muzeya k Institutu Vostoçnih Rukopisey RAN: Sobiratel i İssledovatel Rukopisnoy Knigi Narodov Vostoka”, *Aziatskiy Muzey-İnstitut Vostoçnih Rukopisey RAN*, Otv. red. İ. F. Popova, İzd-vo vostoçnoy literatury, Moskva 2018, s. 8.

¹⁸ Bkz. Christian Martin Fraehnii, *Recensio Numorum Muhammedanorum Academiae Imp. Scient*, İnter Prima Academiae Imp. Saecularia Edita, 1826, s. 1-743, <https://archive.org/details/chmfraehniirece00muzegoog/page/n865/mode/2up> Erişim Tarihi: 05.05.2024; sa. 14.10.

¹⁹ Pavel Stepanoviç Savelyev, *O Jizni i Uçenih Trudah Frena*, St. Petersburg 1855, s. 31.

²⁰ *Istoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka*, s. 141.

²¹ Tihonov, *agm*, s. 456; Amaliya Anatolyevna Mokuşina, “Obzor İstorii Sobraniya i İzüçeniya Arabskih Rukopisey v Peterburge”, *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta*, Ser. 13, Vıp. 2, 2015, s. 131.

²² *Mihail Grigoryeviç (Gavriloviç) Volkov (1800-1846)*: Rus Doğu bilimci, Arabist, Doğu el yazmaları uzmanı. 1818-1820 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Ana Pedagoji Enstitüsü'nde, 1820-1823 yılları arasında ise St. Petersburg Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nde eğitim almıştır. Üniversitede Frantz Frantseviç Şarmua'dan ve Mirza Cafer Topçubaşı'ndan Farsça, J. F. Demanj ve O. İ. Senkovskiy'den Arapça dersleri almıştır. 1826 yılında S. S. Uvarov'un emriyle Asya Müzesi'ne müdür yardımcısı olarak atanmıştır. 1846 yılına kadar müzede müdür yardımcılığı görevini yürütmüştür. Müzede Arapça, Farsça ve Türkçe el yazması eserlerin tasnif edilmesine büyük katkı sağlamıştır. Alla Mihaylovna Kulikova, *Rossiyskoe Vostokovedeniye XIX Veka v Litsah*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Institut Vostokovedeniya, Sankt-Peterburgskiy Filial, St. Peterburg 2001, s. 68-76; Aşot Padvakanoviç Baziyants, “175 let Institutu Vostokovedeniya (1818-1993)”, *Orientalistika*, 1(2), 2, 2018, s. 324.

²³ *Dorji Banzarov (1822-1855)*: Buryat doğu bilimci ve dilbilimci. D. Banzarov, 1842 yılında Birinci Kazan Gimnazyumu'dan altın madalya ile mezun olmuştur. 1842-1846 yılları arasında İmparatorluk Kazan Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü'nde öğrenim görmüş ve ünlü Moğol dili uzmanı Osip Mihayloviç Kovalevskiy'nin öğrencisi olmuştur. Üniversitede sosyal bilimlerin yanı sıra Batı Avrupa ve Doğu dillerini de öğrenmiştir. Banzarov'un *Moğollarda Kara Din ya da Şamanizm* (Çernaya vera ili şamanstva u Mongolov, 1846) adlı yüksek lisans tezi Şamanizm üzerine yazılmış ilk çalışmadır ve 1846 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi'nin düzenli yayını olan *Uçeme Zapiski*'de yayımlanmıştır. Banzarov, 1847-1848 yılları arasında St. Petersburg'da yaşamış ve Asya Müzesi'nde Orta Asya halklarının tarihi, günlük yaşamları ve inançları hakkında incelemeler yapmıştır. 1848 yılında Rus Arkeoloji Cemiyeti'ne üye, 1851 yılında ise Rus Coğrafya Cemiyeti Sibirya Bölümü'ne daimi üye olarak seçilmiştir. *Dorji Banzarov. Sobrabie Soçineniy*, Ots. Red. G. D. Sanjeyev, Moskva, izd. Akademii Nauk SSSR, 1955, s. 22-23; *Istoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka*, s. 122-123.

bölümü profesörlerinden Kerope Petroviç Patkanov²⁴, David İesseyeviç Çubinaşvili (Çubinov)²⁵ ve Aleksandr Antonoviç Tsagareli²⁶ Kafkasya ile ilgili fonların tasnif edilmesi ve kataloglarının hazırlanmasında görev almışlardır. Sanskritçe el yazması eserlerin açıklamalı kataloğunu ise Alman asıllı Doğu bilimci Otton Nikolayeviç Betling²⁷ hazırlamıştır.²⁸

XIX. yüzyılın ilk yarısında Asya Müzesi'ne getirilen her koleksiyon Rusya'da Doğu biliminin gelişimine doğrudan etki etmiştir. 1836 ve 1838 yıllarında Alman asıllı diplomat ve koleksiyoner Baron Pavel Lvoviç Şilling²⁹, Çince, Mançurca, Moğolca ve Tibetçe dört binden fazla eserden oluşan koleksiyonunu müzeye bağışlamıştır. Ayrıca 1829 yılında P. L. Şilling, Berlin'de edindiği Çin'deki Katolik Misyonu ile Bilimler Akademisi arasındaki yazışma materyallerini müzeye bağışlamıştır. Şilling'in koleksiyonu Rusya'da Sinoloji, Moğolca ve Budizm alanındaki çalışmaların gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Uzak Doğu'daki Rus elçiler tarafından toplanan Korece ve Japonca basılı ve el yazması eserler de XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında müze fonlarına dâhil edilmiştir.³⁰

Fren'in vefatından sonra Asya Müzesi'ne 1842 yılında İran ve Afganistan tarihi ve dilleri uzmanı, Alman asıllı Doğu bilimci Boris Andreyeviç Dorn (1805-1881)³¹ müdür olarak atanmıştır. Yaklaşık kırk yıl Asya Müzesi'nin müdürlüğünü yapan B. A. Dorn, müzedeki kaynakların yayımlanmasının yanı sıra müzenin ve Doğu el yazmaları koleksiyonlarının oluşum tarihine ve tanıtılmasına büyük önem vermiştir. Onun yönetiminde Doğu dillerinin incelenmesi için materyal toplamak ve müze koleksiyonları için el yazmaları derlemek amacıyla

²⁴ *Kerope Petroviç Patkanov (1833-1889)*: Kafkas tarihçisi, filolog, dilbilimci, Ermenistan tarihi, dili ve edebiyatı uzmanı, tercüman, şair. 1851 yılında Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü'nden mezun olmuştur. 1857 yılında St. Petersburg Pedagoji Üniversitesi Tarih bölümünü bitirmiştir. 1861 yılında St. Petersburg Üniversitesi'nde Ermeni Dili ve Edebiyatı bölümünde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. 1882-1885 yılları arasında Rus Coğrafya Cemiyeti Doğu bölümünün müdürlüğünü üstlenmiştir. Venedik, Viyana, Paris ve Münih'te bulunan Ermenice el yazması koleksiyonlar üzerine çalışmalar yapmıştır. 1882 yılında Belçika'da "Muséon" adlı derginin editör grubuna, 1885 yılında ise Bilimler Akademisi'ne muhabir üye olarak seçilmiştir. Bkz. *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, Tom XIII, Tipografiya İ. N. Skorohodova, St. Petersburg 1902, s. 369-371.

²⁵ *David İesseyeviç Çubinaşvili (Çubinov) (1814-1891)*: Gürcü asıllı ilim adamı, baş tercüman, koleksiyoner. 1840 yılında St. Petersburg Üniversitesi'nden mezun olmuş ve Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi'nde görev yapmıştır. 1844 yılında St. Petersburg Üniversitesi'ne Gürcü Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'ne doçent olarak atanmıştır. 1855-1871 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Ermeni ve Gürcü Dili ve Edebiyatı kürsüsünde bölüm başkanlığı yapmıştır. İlk çalışması olan *Rusça-Gürcüce Sözlük* (Russko-Gruzinskiy Slovar, St. Petersburg 1848) ile Demidov Ödülü'ne layık görülmüştür. Bkz. *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, Tom XXII, Tipografiya İ. N. Skorohodova, St. Petersburg 1905, s. 440-441.

²⁶ *Aleksandr Antonoviç Tsagareli (Alexander Anton von Zagareli) (1844-1929)*: Gürcü dilbilimci. Gürcistan'ın Kaspi kentinde dünyaya gelmiştir. 1872-1916 yılları arasında St. Petersburg Devlet Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Ermeni ve Gürcü Dili ve Edebiyatı bölümünde, 1920-1926 yılları arasında ise Tiflis Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde hocalık yapmıştır. Bkz. <https://bioslovhist.spbu.ru/person/591-tzagareli-aleksandr-antonovich.html> Erişim Tarihi: 23.03.2023; sa. 14.30.

²⁷ *Otton (Otto) Nikolayeviç Betling (Böhrling)(1815-1904)*: 1815 yılında St. Petersburg'da varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. 1833 yılında St. Petersburg Üniversitesi'ne girmiştir. O. İ. Senkovskiy ve Mirza Cafer Topçubaşı'ndan Arapça, Farsça ve Türkçe dersleri almıştır. 1838 yılında Giessen Üniversitesi'nde Felsefe doktoru unvanını almıştır. 1842 yılında Rusya Bilimler Akademisi'ne Sanskritçe alanında asistan olarak seçilmiştir. 1845 yılında ise ordinaryüs akademik unvanını almıştır. Betling, Yakut dili grameri alanındaki çalışmalarından ötürü Rusya Bilimler Akademisi'ne onur üyesi seçilmiştir. Geniş bilgi için bkz. *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, s. 127.

²⁸ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka*, s. 141; Dorn, *agm*, s. 166-167.

²⁹ *Baron Pavel Lvoviç Şilling (Pavel Lvovitch Schilling) (1786-1837)*: Baltık Alman asıllı Rus diplomat, tarihçi ve doğu bilimci. Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapmıştır. 1812 yılında Anayurt Savaşı'na katılmıştır. 1828 yılında Rusya Bilimler Akademisi'ne muhabir üye olarak seçilmiştir. 1830-1832 yılları arasında Doğu Sibirya'ya ilmi bir gezi gerçekleştirmiş ve bu gezi sırasında Tibetçe-Moğolca yazılmış edebi eserlerden oluşan çok değerli bir koleksiyon derlemiştir. 21 Ekim 1832 tarihinde St. Petersburg'da ilk elektromanyetik telgraf sistemini kurmuştur. Bkz. http://db4.sbras.ru/elbib/data/show_page.phtml?76+41 Erişim Tarihi: 23.03.2023; sa. 19.30.

³⁰ Popova, "Sobiratel'skaya Deyatel'nost Aziatskogo Muzeya na Rubeje XIX-XX vv. i Znaçenie Dlya Rossiyskogo Vostokovedeniya", s. 49; Ostrovskaya, *agm*, s. 116.

³¹ *Boris Andreyeviç Dorn (Almanca: Johannes Albrecht Bernhard Dorn) (1805-1881)*: Günümüzde Almanya'nın Coburg şehrine bağlı Scheuerfeld'de dünyaya gelmiştir. Ortaokul eğitimini Coburg'da tamamlamıştır. Leipzig Üniversitesi'nde teoloji okumuştur. Alman Doğu bilimci Ernst Friedrich Karl Rosenmüller gözetiminde Doğu dilleri ile ilgilenmiştir. 1825 yılında Felsefe doktoru unvanını almış ve üniversitede Doğu dilleri öğretmeni olarak görev yapmıştır. Bu sırada Dorn, Doğu elyazmalarıyla tanıştı ve Doğulu meslektaşlarıyla bağlantılar kurduğu Hamburg, Londra ve Paris'i ziyaret etmiştir. H. D. Fren'in tavsiyesi üzerine Rusya'ya taşınmıştır. 1827-1835 yılları arasında Harkov Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmış ve Arapça, Farsça, Türkçe, İbranice, Sanskritçe ve İngilizce derslerini okutmuştur. Dorn, 1835 yılında Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı Doğu Dilleri Eğitimi Bölümü'nde ders vermesi için St. Petersburg'a gönderilmiştir. Burada 1843 yılına kadar geleceğin diplomatlarına tarih, coğrafya ve nümismatik derslerini vermiştir. Dorn'un gidişiyle Harkov Üniversitesi'ndeki Doğu dilleri eğitimi de tamamen son bulmuştur. 1843 yılında Asya Müzesi'ne müdür olarak atanmıştır. Aynı zamanda 1844-1869 yılları arasında St. Petersburg Halk Kütüphanesi'nde baş kütüphaneci olarak görev yapmıştır. Kütüphanecilik görevi sırasında 1837 yılında kütüphane koleksiyonundan yedi adet Etiyopya el yazması eserin açıklanması için tasvirini yaparak Rusya'da Etiyopya tarihi çalışmalarının temelini atmıştır. 1852 yılında Halk Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Fonu'nun açıklamalı bir kataloğunu (Opisatel'nyy katalog vostoçnih rukopisey public'noy biblioteki) yayımlamıştır. St. Petersburg Üniversitesi'nde Sanskritçe ve Peştuca dersleri vermiştir. 1855 yılında Etnografiya Müzesi müdürlüğü görevine getirilmiştir. Aynı yıl Asya Müzesi'nin basılı bir kataloğunu (Katalog Aziatskogo Muzeya, 1855) yayımlamıştır. 1859 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın emri ile Avrupa'ya gönderilmiştir. 1860-1861 yılları arasında Rus Coğrafya Cemiyeti'nin girişimiyle İran kökenli Kafkas lehçelerini incelemek için Güney Kafkasya'ya Gilyan ve Mazanderan bölgelerine ilmi bir gezi gerçekleştirmiştir. Bu gezinin raporları 1862 yılında Rusça olarak Rus Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümü'nin düzenli yayını olan *Trudi Vostoçnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obşçestva*'nın sekizinci cildinde yayımlanmıştır. 19 Mayıs 1881 tarihinde vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Olga Vladimirovna İodko, "Akademik B. A. Dorn v Peterburge", *Nemtsı v Sankt-Peterburge. Biografiçeskiy Aspekt*, Vıpusk 6, St. Petersburg 2011, s. 74-85.

Rusya'nın Doğu bölgelerine birçok ilmi gezi düzenlenmiştir. Müze koleksiyonları Doğu el yazması ve nadir eserler bakımından daha da büyümüş, hem yurtiçinden ve hem yurtdışından doğu bilimcileri ve birçok yabancı ilim adamını kendisine çeken önemli bir ilim yuvasına dönüşmüştür. 1846 yılında Dorn tarafından müze koleksiyonlarının oluşturulması hakkında kapsamlı bilgiler ve belgeler içeren *Asya Müzesi'nin tarihçesinin anlatıldığı Das Asiatische Museum der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg* adlı bir referans kitabı Almanca olarak yayımlanmıştır. Fren döneminde başlatılan el yazmaları da dâhil olmak üzere Doğu ile ilgili kadim eserleri müze envanterlerine getirilme süreçlerinin anlatıldığı rapor yayımlama geleneği Dorn'un müdürlüğü döneminde de devam ettirilmiştir. Ayrıca Dorn tarafından 1855 yılında *Katalog Aziatskogo Muzeya* başlıklı *Asya Müzesi'nin* basılı bir kataloğu yayımlanmıştır³²

Dorn, 1864 yılında Rusya Bilimler Akademisi'nin düzenli yayın organı olan *Zapiski'de Asya Müzesi* (Aziatskiy Muzei) adlı kısa bir makale kaleme almış ve kuruluşundan itibaren müzenin gelişim sürecini, müze fonlarına dâhil edilen koleksiyonları ve bölümleri anlatmıştır. Dorn'un çalışmasında aktardığı üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısında *Asya Müzesi* fonları beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, 8.937 basılı eserin yer aldığı kütüphanedir. El yazması eserlerin muhafaza edildiği ikinci bölüm kendi içerisinde sekiz alt birime ayrılmıştır. Arapça-Farsça-Türkçe-Tatarca-Kırgızca-Afganca (1.210); Gürcüce (231); Ermenice (45); Çince-Japonca (1.369); Sanskritçe (163); Tibetçe-Moğolca (562); Moğolca-Kalmukça (390) ve Siyamca (1) el yazması eserlerin bulunduğu bu bölümde yaklaşık 4.000 adet el yazması eser muhafaza edilmiştir. Üçüncü bölümde, 216 adet el yazması eser parçası ve harita yer almıştır. Dördüncü bölüm, 22.784 adet sikkenin muhafaza edildiği nümismatik odasıdır. Beşinci bölüm ise 269 adet eski eserin bulunduğu birimdir.³³

Asya Müzesi, tarihi boyunca koleksiyonlarını yenilemek için her fırsatı değerlendirmiştir. Öncelikle doğu bilimcilerin Doğu'ya gerçekleştirdikleri ilmi gezileri müze fonlarının gelişmesinde çok etkili olmuştur. Dışişleri Bakanlığı *Asya Departmanı'ndan* da Doğu ile ilgili kitaplar müzeye nakledilmiştir. 1876 yılında St. Petersburg'da düzenlenen III. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi'ne bağışlanan kitapların bir kısmı da yine *Asya Müzesi* kütüphanesine aktarılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bazı devlet kurumları ve ilmi cemiyetler de *Asya Müzesi'nin* faaliyetlerinin ve fonlarının geliştirilmesine katkı sağlamışlardır. St. Petersburg'da 1845 yılında *Rus Coğrafya Cemiyeti* (Russkoe Geografiçeskoe Obşçestvo), 1846 yılında ise *Rus Arkeoloji Cemiyeti* (Russkoe Arheologiçeskoe Obşçestvo) kurulmuştur. İlk olarak *Asya Müzesi* ve *Rus Arkeoloji Cemiyeti*, Doğu arkeolojisi ile ilgili ortak toplantılar ve konferanslar düzenlemişlerdir. Dünyanın en eski cemiyetlerinden biri olan *Rus Coğrafya Cemiyeti'nce* XIX-XX. yüzyılların başında Orta Asya'ya gerçekleştirilen geziler, *Asya Müzesi'nin* el yazması koleksiyonunu zenginleştirmek açısından son derece verimli olmuştur. Bu geziler Rusya'nın sadece bilimsel değil, jeostratejik çıkarlarına da etki etmiştir. Bu tür projeler üyelik aidatı olarak alınan fonlardan değil, imparatorluk ve kurumsal bağışlar ile hükümet hibelerinden finanse edilmiştir. Bu sayede, keşif gezileri sırasında el yazmaları, gravürler ve eski basılı kitaplar da dahil olmak üzere Doğu'ya özgü çeşitli nadir eserleri edinmek mümkün olmuştur. Bu bağlamda, öncelikle M. V. Pevtsov'un 1889-1890, G. N. Potanin'in 1884-1885, V. İ. Roberovskiy'nin 1893-1895, P. K. Kozlov'un 1883 ve D. A. Klements'in 1898 yıllarındaki keşif gezileri *Asya Müzesi* fonlarının zenginleştirilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. 1903 yılında Rus İmparatorluğu'nun jeostratejik çıkarlarına hizmet eden *Rusya Orta ve Doğu Asya Araştırma Komitesi* (Russkiy Komitet dlya İzučeniya Sredney i Vostočnoy Azii) adlı bir başka kuruluş daha kurulmuştur. Bu kuruluşun belirlenen hedefleri arasında Doğu'nun kültür bakiyelerinin korunması ve araştırılması da yer almıştır. Bu kuruluş kapsamında M. M. Berezovskiy'nin Kuça'ya (1905-1907), A. İ. Kohanovskiy'nin Turfan'a (1905-1907), P. K. Kozlov'un Moğolistan'a (1909) ve S. F. Oldenburg'un Doğu Türkistan (1909-1910) ve Dunhuang'a (1914-1915) yaptığı keşif gezileri, *Asya Müzesi'nin* fonlarını el yazmaları ve ksilograflarla büyük ölçüde zenginleştirmiştir.³⁴ Tüm bu keşif projelerinin ayrıntılı açıklamaları, *Asya Müzesi'nin* 190. yıldönümü münasebetiyle 2008 yılında yayımlanan makaleler derlemesinde verilmiştir.³⁵ Ayrıca dönemin önde gelen Doğu bilimcilerinin [H. D. Fren (1852), B. A. Dorn (1881), M. İ. Brosset (1884), E. G. Bretschneider (1900), V. P. Basilyev ve V. G. Tizengauzen (1902), A. O. İvanovskiy (1904), P. A. Dmitrevskiy (1908), V. F. Miller (1914), K. G. Zaleman (1916), V. V. Radlov ve O. E. Lemm (1918), B. A. Turaev, O. O. Rozenberg (1920)] kişisel kütüphaneleri de farklı tarihlerde *Asya Müzesi* fonlarına dâhil edilmiştir.³⁶

XIX. yüzyılda birçok Rus Doğu bilimci çalışmaları sırasında *Asya Müzesi'nde* muhafaza edilen kaynaklardan faydalanmışlardır. Rus arkeolog ve tarihçi Pavel Stepanoviç Savelyev'in³⁷ ve tarihçi ve filolog

³² Popova, "Ot Aziatskogo Muzeya k İnstitutu Vostoçnih Rukopisey RAN: Sobiratelı i İssledovatelı Rukopisnoy Knigi Narodov Vostoka", s. 10; İodko, *agm*, s. 75-76.

³³ Dorn, *agm*, s. 165-166.

³⁴ Ostrovskaya, *agm*, s. 114.

³⁵ Bkz. *Rossiyskie Ekspeditsii v Tsentralnuyu Aziyu v Kontse XIX-naçale XX v.*, pod. red. İ. F. Popovoy, St. Petersburg: Slaviya, 2008, 243 s.

³⁶ Popova, *agm*, s. 11-12.

³⁷ *Pavel Stepanoviç Savelyev (1814-1859)*: Rus doğu bilimci, Arabist, arkeolog, nümismat. St. Petersburg'da tüccar bir ailede dünyaya gelmiştir. İlk eğitiminin babasından ev ortamında almıştır. 1824-1829 yılları arasında özel bir pansiyonda eğitim alan P. S. Savelyev burada M. G. Volkov'dan Latince ve Yunanca dersleri almıştır. Bu yıllarda Doğu dilleri ile ilgilenmeye başlamıştır. 1830 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu dilleri bölümüne girmiş ve burada O. İ. Senskovskiy ve dönemin diğer önemli doğu bilimcilerinden dersler almıştır. 1834

Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov'un³⁸ çalışmalarının temelini Asya Müzesi'ndeki nümismatik koleksiyonlar oluşturmuşlardır. Bu ilim adamları müze kütüphanesindeki ve koleksiyonlarındaki el yazması eserlerden faydalanarak Doğu'ya ait yazılı eserleri incelemişlerdir. Böylelikle müze fonlarının ilmî içeriğini ortaya çıkararak değerli eserlerin yayımlanmasına zemin hazırlamışlardır. Doğu dilleri ve İslam hukuku uzmanı Aleksandr Kasimoviç Kazem-bek'in 1842 yılında müzeye bağışladığı kişisel koleksiyonunda bulunan XIII. yüzyılda Buhara'da kaleme alınan bir el yazması nüshadan İlya Nikolayeviç Berezin, 1849 yılında Şeybani Han hakkında bir kitap (*Kniga o Şeybani-hane*) yayımlamıştır. İ. N. Berezin, çalışmasını Rus-Moğol ilişkilerinin tarihine ışık tutan Çağatay dilindeki el yazmalarının incelenmesine yönelik ilk adım olarak değerlendirmiştir.³⁹

Rusya Bilimler Akademisi'nin kuruluşundan itibaren, Akademi'nin ilmî periyodik yayınlarında Doğu ile ilgili makaleler yayımlanmıştır. 1836 yılından itibaren Akademi bünyesinde Doğu bilimi alanında makalelerin yayımlandığı *Bulletin scientifique publié par l'Académie imp. des sciences Petersbourg et rédigé par son secrétaire perpétuel* başlıklı bir bülten yayımlanmaya başlamıştır. 1849 yılından 1894 yılına kadar düzenli bir şekilde Fransızca olarak *Mélanges Asiatiques* (Aziatskie Zametki) adlı dergi yayımlanmıştır. Ayrıca 1886-1921 yılları arasında *Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obşçestva* adlı dergi de doğu bilimcilerin çalışmalarını yayımladıkları başlıca yayın organı olmuştur.⁴⁰

Asya Müzesi'nde müdürlük görevini Fren ve Dorn'dan sonra XX. yüzyılın ilk yarısına kadar sırayla Arabist Viktor Romanoviç Rozen (19.05.1881-08.03.1882)⁴¹, Fin-Ugor dilleri uzmanı Ferdinand İvanoviç Videman (12.04.1882-22.01.1885)⁴², Rus Türkolog Vasiliy Vasilyeviç Radlov (22.01.1885-09.01.1890)⁴³, İranist Karl

yılında mezun olduktan sonra Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı Doğu Dilleri Eğitimi bölümünde göreve başlamıştır. 1835 yılında buradan ayrılmıştır. 1839 yılından itibaren Orta Asya coğrafyası, 1842 yılından itibaren ise Doğu nümismatiği ve Rusya tarihi ile ilgilenmeye başlamıştır. 1849 yılından itibaren Rus Arkeoloji Cemiyeti'nde sekreter olarak görev yapmıştır. 1850-1851'de cemiyetin yayın organı *Zapiski*'nin sekreterliğini ve editörlüğünü üstlenmiş, 1851-1859 yılları arasında ise cemiyetin Doğu Bölümü'nün sekreterliğini yapmıştır. 1847 yılında Rus Coğrafya Cemiyeti'ne üye olarak seçilmiştir. En önemli çalışmalarından biri *Rus Tarihi Bağlamında Müslüman Nümismatiği* (Muhammedanskaya numizmatika v otnoşenii k russkoy istorii, St. Peterburg 1847)'dir. Savelyev, bu çalışmasında VII.-XI. yüzyıllar arasında Orta Doğu ve Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki geniş ticaretin varlığını göstermiş ve bu bölgelerdeki halkların tarihinde yeni gerçekleri gün yüzüne çıkarmıştır. Bkz. *Biobibliografiçeskij Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskij Period*, s. 251-252; Viktor Vladimiroviç Matveev, "Savelyev, Pavel Stepanoviç", *Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya*, Tom 12, Gl. Red. Ye. M. Jukov, İzd.-vo "Sovetskaya Entsiklopediya", Moskva 1869, s. 446-447.

³⁸ *Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov (1830-1904)*: Rus tarihçi, doğu bilimci. St. Petersburg'da dünyaya gelmiştir. 1850 yılında Aleksandrovskiy Lisesi'nden mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı'nda görev yapmış, 1851 yılında Kazakların dillerini ve geleneklerini incelemek amacıyla Orenburg ve Semerkant vilayetlerine gönderilmiştir. 1856-1859 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı'nda tercüman olarak çalışmıştır. 1857 yılında Rus Arkeoloji Cemiyeti'ne üye olarak seçilmiştir. 1858 yılında Bilimler Akademisi'ne Asya halkları tarihi ve edebiyatı alanında asistan olarak seçilmiştir. Birçok kez Bilimler Akademisi tarafından Rusya ve yurtdışına ilmî geziler için görevlendirilmiştir. 1890 yılında Akademi'ye onur üyesi olarak seçilmiştir. Altın Orda hanlıkları ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır. En önemli eseri Çağatayca-Türkçe Sözlük (*Slovar Džagatayskogo-turetskij*)'dir. Bkz. *Biobibliografiçeskij Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskij Period*, s. 136-137.

³⁹ Popova, "Ot Aziatskogo Muzeya k İnstitutu Vostoçnih Rukopisey RAN: Sobiratelı i İssledovatelı Rukopisnoj Knigi Narodov Vostoka", s. 12.

⁴⁰ Popova, *agm*, s. 13.

⁴¹ *Viktor Romanoviç Rozen (1849-1908)*: Arabist, Rus doğu bilimci V. R. Rozen, 1870 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Arapça-Farsça-Türkçe-Tatarca bölümünden mezun olmuştur. 1872 yılında *Eski Arap Şiiri ve Eleştirisi* (Dnevnearabskaya poeziya i yiyo kritika) başlıklı çalışması ile yüksek lisansını tamamlamıştır. 1879 tarihinde Rusya Bilimler Akademisi'ne İslam dilleri ve edebiyatı alanında asistan olarak seçilmiştir. 1881-1882 yılları arasında Asya Müzesi'nin müdürlük görevini üstlenmiştir. Müdürlüğü sırasında Asya Müzesi'nde bulunan Arapça el yazması koleksiyonun bir kataloğunu Fransızca olarak (*Notices sommaires des manuscrits arabes du Musée Asiatique*, 1ère livraison. St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences, 1881) yayımlamıştır. 1883 yılında Arap dili ve edebiyatı alanında doktor unvanını almıştır. 1885 yılından itibaren Rus Arkeoloji Cemiyeti Doğu Bölümü'nün başına getirilmiştir. 1893-1902 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nde dekanlık yapmıştır. 1896 yılında Rozen'in yönetiminde Rus Arkeoloji Cemiyeti'nin düzenli yayın organı olarak *Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya Russkogo Arheologičeskogo Obşçestva* yayımlanmaya başlamıştır. Bkz. Batsieva, *agm*, s. 276-277.

⁴² *Ferdinand İvanoviç Videman (1805-1887)*: Dilbilimci, Fin-Ugor dilleri uzmanı. Dorpat Üniversitesi'nde hukuk ve antik diller üzerine eğitim almıştır. 1830-1857 yılları arasında Mitavsk ve Reval gimnazyumlarında Yunanca öğretmenliği yapmıştır. 1857 yılında Bilimler Akademisi'ne üye olarak seçilmiştir. Rozen'in ardından Asya Müzesi müdürlüğünü 1882-1885 yılları arasında Videman yürütmüştür. *Çeremis Dili Grameri Denemesi* (Opit grammatiki çeremisskogo yazıkı, Reval, 1847) ve *Estonca-Almanca Sözlük* (Estonsko-Nemetskij Slovar, St. Petersburg, 1869) başlıca eserlerindedir. Bkz. *Entsiklopedičeskij Slovar F. A. Brokgauza i İ. A. Efrona*, Tom VI, Tipografya İ. A. Efrona, St. Petersburg 1894, s. 232-233.

⁴³ *Vasiliy Vasilyeviç Radlov (1837-1918)*: Alman asıllı Rus Türkolog. V. V. Radlov, 1837 yılında Berlin'de doğmuştur. 1854 yılında Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ne kaydolmuştur. Felsefenin dışında dilbilim ile ilgilenmeye başlamış ve birçok doğu dilini (Arapça, Farsçai Türkçe, Mançuca, Çince) öğrenmiştir. Radlov'un bir uzman olarak yetişmesinde Alman bilim adamı W. Schott'un etkisi büyüktür. 1858 yılında Rusya'ya Rusça öğrenmek için gitmiş ve St. Petersburg Üniversitesi'nde sınavları vererek lise öğretmenlik diplomasını kazanmıştır. 1859 yılında Altay'daki Barnaul şehrinde bir okula öğretmen olarak atanmıştır. Altay ve Batı Sibirya'daki Türklerin dili, etnografyası ve folkloruna dair materyaller toplamıştır. Bu materyalleri *Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme Süd-Sibirien* adlı eserinde yayımlamıştır. Kazan'da bulunduğu dönemde (1871-1884) ise ilmî çalışmalarına devam etmiştir. 1872'de Kazan Bölgesi'ndeki Tatar, Başkurt ve Kırgız okullarının müfettişliğini yapmıştır. 1884 yılında ise St. Petersburg'da Asya Halklarının Tarihi ve Edebiyatı alanında ordinaryüs akademik unvanını almış ve Rusya Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. En büyük çalışması *Türk Lehçeleri Denemesi Sözlüğü* (Opit slovarıya Tyurkskih nareçij) 1888 yılında yayımlanmıştır. Orhun Yazıtları'nın transkripsiyonunu ve çevirisini yapmış, yazıtları dil, fonetik ve gramer açısından değerlendirmiştir. Koşo-Tsaydam yazıtlarını Rusça'ya çevirmiştir. Uygur yazısı, Uygur yazıtları ve Uygur tarihi ile yakından ilgilenmiştir. İlmî çalışmalarının yanı sıra birçok ilmî kurumda da görev almıştır. 1885-1890 yılları arasında Asya Müzesi'nin, 1894-1918 yılları arasında ise *Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesi* müdürlüğünü yapmıştır. Geniş bilgi için bkz: *Biobibliografiçeskij Slovar*

Germanoviç Zaleman (09.01.1890-30.11.1916)⁴⁴ ve Sergey Fedoroviç Oldenburg (07.12.1916-04.04.1930)⁴⁵ yürütmüşlerdir. Her bir ilim adamı müzenin daha da geliştirilmesine, koleksiyonların ve katalogların yenilenmesine, kütüphane fonlarının genişletilmesine, yeni gelen materyaller ve araştırmalar hakkında ilim dünyasının bilgilendirilmesine, ilmi organizasyonların ve toplantıların düzenlenmesine katkıda bulunmuşur.⁴⁶

Mayıs 1930'da Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi'nin kararıyla Asya Müzesi, SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü çerçevesinde Şarkiyatçılar Heyeti, Budist Kültür Enstitüsü ve Türkoloji Enstitüsü ile birleştirilmiş ve müze, *SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü* adını almıştır. Enstitünün görevleri arasında Doğu ülkelerinin eski, ortaçağ, yeni ve modern tarihi, Doğu dilleri ve edebiyatı, ekonomi, sosyoloji, etnografya ve Asya ve Kuzey Afrika kültürlerinin incelenmesi yer almıştır. 1938'de Enstitü, SSCB Bilimler Akademisi'nin Edebiyat ve Dil Bölümü'ne devredilmiştir. 1950'de SSCB Bilimler Akademisi Başkanlık Divanı'nın 1 Haziran 1950 tarihli önerisi ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun kararı doğrultusunda Şarkiyat Enstitüsü Moskova'ya taşınmıştır. Enstitünün ana el yazması koleksiyonlarının yanı sıra temel kütüphanesinin de Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün bir şubesi olarak Leningrad'da kalmasına karar verilmiştir. Böylelikle *Şarkiyat Enstitüsü Leningrad Şubesi* kurulmuştur. Aynı yıl *SSCB Bilimler Akademisi Pasifik Enstitüsü* de Şarkiyat Enstitüsü'nün bir parçası haline gelmiştir. 1960'da Enstitü, *Asya Halkları Enstitüsü Leningrad Şubesi* olarak adlandırılmıştır. 2007 yılında St. Petersburg'daki şubeye, *Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü* adı verilmiştir. 1964 yılından itibaren enstitü bünyesinde her yıl farklı ilmi oturumlar düzenlenmeye devam etmektedir.⁴⁷

2. Hristian Daniloviç Fren'in Hayatı ve İlmî Araştırmaları

Rusça kaynaklarda adı Hristian (Martin) Daniloviç Fren (Христиан Данилович Френ / (Христиан Мартин) olarak geçen, Almanca, Latince ve İngilizce kaynaklarda ise Christian Martin Joachim Frahn / Frähn / Fraehni olarak yazılan ilim adamı, Asya Müzesi'nin ilk müdürüdür. Arapça alanında uzman bir doğu bilimci ve Rusya'da nümismatik ilminin kurucusudur. Nümismatik ilmi H. D. Fren'in hayatı boyunca ana tutkusu olmuş, 3 milyondan fazla sikke elinden geçmiştir. Birçok koleksiyonunun, üniversitenin ve akademinin onlarca Doğu sikkesi koleksiyonunu tespit etmiş, koleksiyonların envanter açıklamalarını yapmış ve yayımlamıştır. Bu sebeple ilim camiasında Fren, "Doğu Nümismatiğinin Prensi" unvanıyla anılmıştır. Fren'in Doğu nümismatiği alanındaki en önemli çalışmalarının başında binlerce örnek ve yüzlerce çeşit Altın Orda sikkesinin alan çalışmalarına kazandırılması, bir başka deyişle Cuci Ulusu nümismatiğinin oluşturulması gelmektedir. Fren, Altın Orda Hanlığı'nda sikke basan hanların hemen hemen hepsinin isimlerini ve hükümdarlık tarihlerini tespit etmiş; sikke basılan merkezlerin isimlerini belirlemiştir. Eski Rus tarihi için Arapça kaynakların incelenmesi gerektiğini vurgulayan ilk ilim adamıdır.⁴⁸

Fren, 23 Mayıs (4 Haziran) 1782 tarihinde Rostock şehrinde dünyaya gelmiştir. 1800 yılında Rostock'da Latin okulundan mezun olduktan sonra Rostock Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne girmiştir. Burada 1800-1803 yılları arasında ünlü Alman Doğu bilimci ve nümismat Olaf Gerhard Tihsen'in (1734-1815) gözetiminde Doğu bilimi ve İslam nümismatiği alanında iyi bir eğitim almıştır. Üniversitenin ardından Göttingen ve Tübingen'de Doğu bilimi alanında çalışmalarına devam etmiştir. Daha sonra İsviçre'ye giden genç ilim adamı Burgdorf'ta Pestalozzi Pedagoji Enstitüsü'nde Latince öğretmeni olarak çalışmıştır. İsviçre'nin Vaud kantonunda Eaubonne'da

Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period, s. 241-244; Andrey Nikolayeviç Kononov, "V. V. Radlov i Oteçestvennaya Tyurkologiya", *Tyurkologičeskiy Sbornik 1971*, İzd. "Nauka", Moskva 1972, s. 7-15.

⁴⁴ *Karl Germanoviç Zaleman (1849-1916)*: Alman asıllı İranist ve Türkolog. Orta öğrenimini Reval'de tamamlamış, 1871 yılında St. Petersburg Üniversitesi Arapça-Farsça-Türkçe-Tatarca bölümünden mezun olmuştur. 1875 yılında yüksek lisansını bitirdikten sonra St. Petersburg Üniversitesi'nde yardımcı kütüphaneci olarak göreve başlamıştır. 1876-1916 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı bölümünde profesör olarak görev yapmıştır. 1895 yılında Rusya Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1890-1916 yılları arasında Asya Müzesi'nin müdürlüğünü yapmıştır. Bkz. *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, s. 163-164.

⁴⁵ *Sergey Fedoroviç Oldenburg (1863-1934)*: Rus Doğu bilimci, Rus Hindoloji okulunun kurucularındandır. Rusya Bilimler Akademisi üyesi olan S. F. Oldenburg, 1881 yılında Varşova Klasik Gimnazyumu'nu altın madalya ile bitirmiş, 1885 yılında ise St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Sanskritçe-Farsçe Bölümü'nden mezun olmuştur. Üniversite eğitimi sırasında K. G. Zaleman, K. E. Kossoviç, İ. P. Minayev ve V. R. Rozen'den dersler almıştır. 1887-1889 yılları arasında Avrupa'da çalışmış, İngiltere ve Fransa'daki Budizm ile ilgili el yazması koleksiyonları incelemiştir. 1889-1894 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nde hocalık yapmıştır. St. Petersburg Üniversitesi'nde çalışırken Budist metinlerin orijinal hallerini ve çevirilerini yayımladığı *Bibliotheca Buddhica* adlı bir serinin yayımına başlamıştır. Bu serinin ilk basımı 1897 yılında 1936 yılına kadar aralıksız olarak yayımlanmıştır. 1900 yılında Bilimler Akademisi'ne üye olarak seçilmiş, 1904-1929 yılları arasında ise Akademi'nin sekreterliğini yapmıştır. 1909-1910 ve 1914-1915 yılları arasında Doğu Türkistan'a arkeolojik geziler düzenlemiştir. Her iki geziden Budizm ile ilgili birçok materyal derlemiştir. Bu materyaller yenileme çalışmalarının ardından St. Petersburg'a getirilerek Ermitaj ve Asya Müzelerinin koleksiyonlarına dâhil edilmiştir. 1916 yılında Asya Müzesi'nde müdür olarak atanmıştır. 1930 yılında Asya Müzesi, Budist Kültür Enstitüsü ve Türkoloji Odası temelinde Şarkiyat Enstitüsü kurulmuştur. Bu bölümün başına yine S. F. Oldenburg getirilmiştir. Bkz. *Biografiçeskiy Slovar Professorov i Prepodavateley Imperatorskogo Sankt-Peterburgskogo Universiteta: 1869-1894*, Tom 2, St. Petersburg 1898, s. 78-80; <https://www.prlib.ru/history/619575> Erişim Tarihi: 26.03.2023; sa. 13.20.

⁴⁶ *Istoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya s Seredim XIX Veka do 1917 Goda*, İzdatelskaya firma "Vostochnaya literatura" RAN, Moskva 1997, s. 22.

⁴⁷ <https://www.ivran.ru/about-institute/history> Erişim Tarihi: 02.05.2024; sa. 22.10.

⁴⁸ *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, s. 280; German Alekseyeviç Fedorov-Davidov, "X. M. Fren-Numizmat i Epigrafist (k 200-letiyu so dnya rojdeniya), *Numizmatika i Epigrafika*, Tom XIV, s. 176-177.

öğretmen olarak görev almıştır. Burada 1805 yılında *Gurbette Yalnızlık Saatleri* (Çası odinoçestva na çujbine) adlı şiirini kaleme almıştır. Şiir, 1807 yılında *Ruthenia* adlı dergide yayımlanmıştır. İsviçre’de iki yıl kaldıktan sonra Rostock’a geri dönmüştür. 1804 yılında ilk ilmî çalışması *Aegyptus auctore Ibn al-Vardi*’yi yayımlamıştır. Bu çalışması ile 6 Mayıs 1805 tarihinde Rostock Üniversitesi’nde yüksek lisansını tamamlamıştır. Bu dönemde özel ders vererek geçimini sağlayan genç ilim adamı bir yandan da doktorluk tezini hazırlamıştır. 1806 yılında *Peygamber Nahum’un Kitabı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme* [Curarum exegeticocriticarum in Nahumum specimen] (Ekzegetiko-kritičeskoe issledovanie o knige proroka Nauma) başlıklı doktora tezi ile felsefe ve ilahiyat doktoru unvanını almıştır. İlim adamı bu çalışmasında İbranice kaynakların yanı sıra Arapça kaynaklara da başvurmuştur. Aynı yıl Rostock Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne doçent olarak kabul edilmiştir. 1806-1807 yılları arasında Rostock Üniversitesi’nde Doğu nümismatiği dersini vermiştir.⁴⁹

Rusya’nın en eski üniversitelerinden biri olan Kazan Üniversitesi 1804 yılında kurulmuştur. Kurulduğu günden itibaren Türk ve Rus olmayan halkların dillerinin, tarihlerinin ve kültürlerinin araştırılmasına, Rusya’nın sosyo-politik düşünce yapısının gelişmesine ve Kazan’ın bir ilim ve kültür yuvası olmasına büyük katkı sağlamıştır. İlk kurulduğu yıllarda eğitim kadrosu, teçhizat, laboratuvar, bina gibi eksiklikleri bulunmasına rağmen Kazan Üniversitesi, kısa sürede Volga, Ural, Sibirya, Kafkasya hatta Penza ve Tambov vilâyetlerinin de içinde bulunduğu bütün Kazan bölgesinin en büyük ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusya’da Doğu biliminin ve Türkoloji’nin gelişmesinde başlangıçta Alman asıllı ve Batı Avrupa’dan gelen ilim adamlarının, hacıların, elçilerin ve seyyahların büyük katkısı olmuş, Kazan Üniversitesi de Alman ilmî kültürü çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde üniversitenin birçok yönüyle bir Avrupa-Alman-Rus üniversitesi görünümünde olduğunu söylemek mümkündür. Tarihiçi M. Usmanov’un aktardığı bilgiye göre, 1813 yılında rektör seçimi için toplanan kurulda 14’ü Almanyalı ve biri yarı Alman olmak üzere 17 ordinaryüs ve ekstraordinaryüs profesör bulunmakta idi.⁵⁰

1807 yılının başında dönemin Kazan Eğitim Çevresi Vasisi, Rus astronom ve matematikçi S. Ya. Rumovskiy yeni kurulan Kazan Üniversitesi’nde Doğu dilleri profesörü olarak görev alacak birini tavsiye etmesi için O. G. Tihsen’e başvurmuştur. Kazan Üniversitesi’nde Doğu Dilleri Kürsüsü’nün açılması da Tihsen’in önerisiyle Fren’in 3 Ekim 1807 tarihinde Kazan’a gelmesiyle gerçekleşmiştir.⁵¹ Elverişli bir coğrafi ve etnografik konuma sahip bir şehirde üniversitede kürsü sahibi olmak Fren için oldukça cazip bir teklif olmuştur. Böylelikle Fren’in hayatının on yıllık Kazan dönemi başlamıştır. İlim adamı 1807-1817 yılları arasında Kazan Üniversitesi’nde görev yapmıştır.⁵²

Kurulduğu ilk yıllarda Kazan Üniversitesi’nde oldukça az öğrenci eğitim almıştır. Ayrıca bu dönemde üniversitenin eğitim materyali ve müfredatı açısından da birtakım eksiklikleri bulunmaktadır. İlk kez 23 Ekim 1807 tarihinde Fren üniversite komisyonuna Arapça öğretimine dair bir eğitim planı sunmuş ve Arapça derslerinin bir plan çerçevesinde işlenmesini sağlamıştır.⁵³ Fren’in 1828 yılına kadar Doğu Dilleri Kürsüsü olarak adlandırılan Arapça-Farsça Kürsüsü’ndeki ilk öğrencileri Semyon Kruçinin, Fyodor Rittau, İvan Popov, Aleksey Pyatov ve Sergey Grozdovskiy olmuşlardır.⁵⁴ Bunların dışında Fren’in Rusça, öğrencilerin de Almanca ve Latince bilmemeleri sebebiyle ilim adamının pedagojik faaliyetleri ilk başlarda çok başarılı geçmemiştir.⁵⁵ Yine de Fren Kazan Üniversitesi’nde dönemin doğu bilimcilerinin yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Fren ayrıca ilmî geziler için görevlendirilen genç ilim adamlarına bilimsel planlar, eğitim programları hazırlamış, onların gezi raporlarını dikkatlice incelemiştir.

Kazan’da bulunduğu ilk yıllarda yalnızca kişisel kütüphanesinde bulunan kitaplarla meşgul olan Fren, aynı zamanda Kazan Üniversitesi kütüphanesindeki Arapça, Farsça ve Tatarca el yazmalarını okumuş, incelemiş ve Doğu paleografyası, arkeolojisi, nümismatiği ve filolojisi alanlarında çalışmalar yapmıştır.⁵⁶ Genç ilim adamı Eski Kazan Hanlığının başkentinde Altın Orda sikkelerini yakından inceleme fırsatı yakalamıştır. 1808 yılında Sâmanîler’e ve Büveyhîler’e ait on yedi adet sikkenin açıklamalı tanımını yaptığı *IX. Yüzyılın Sonundan XI. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Doğu Sâmanîler ve Büveyhîler Hanedanlığına Ait Sikkeler* (Moneti vostoçnih dinastij Samanidov i Buidov, s kontsa IX do pervoy polovini XI vv.) adlı ilk monografisini Arapça olarak yayımlamıştır.⁵⁷

⁴⁹ *Biobibliografičeskij Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskij Period*, s. 279; Savelyev, *age*, s. 13-14; Faddey Venediktoviç Bulgarin, “Smes. Bibliografiya”, *Severnij Arhiv*, No 18, Sentyabr 1823, s. 413.

⁵⁰ Mirkasım Usmanov, *Kazan Şarkiyatçılığı’nın Kaderi (XX. Yüzyıl)*, çev. İlyas Kemaloğlu, Janyl Myrza Bapaeva, 1. bs., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 21-22.

⁵¹ Savelyev, *age*, s. 15.

⁵² Nazifa Arifovna Mazitova, *İzuçenie Blijnego i Srednego Vostoka v Kazanskom Universitete (Pervaya polovina XIX veka)*, İzd. Kazanskogo Universiteta, Kazan 1972, s. 22.

⁵³ Ramil Mirgasimoviç Valeev, Roza Zakariyevna Valeeva, “Akademik-Vostokoved H. D. Fren v Kazanskom Universitete i Ego Nasledie (1807-1817 gg.): K 240-letiyu so Dnya Rojdeniya”, *Gasırlar Avazı – Eho Vekov*, No 4, 2022, s. 121.

⁵⁴ Mazitova, *age*, s. 23-24.

⁵⁵ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka*, s. 119.

⁵⁶ Arkadiy Semenov, Şofman, Georgiy Fedoroviç Şamov, “Vostoçniy Razryad Kazanskogo Universiteta (kratkij oçerkek)”, *Oçerki po İstorii Russkogo Vostokovedeniya*, Sbornik 2, İzd. Akademii Nauk SSSR, Moskva 1956, s. 430.

⁵⁷ Savelyev, *age*, s. 16.

Dönemin önde gelen Doğu bilimcilerinden Fransız ilim adamı Antoine Isaac Silvestre de Sacy 1810 yılında *Magasin Encyclopedique*'de kaleme aldığı yazısında Fren'in bu eserini "Tarihi ve kronolojik zorluklara rağmen Fren'in yapmış olduğu sikkelerin açıklamaları ve yayımlanmaları büyük bir iştir. Fren'e bu işi üstlendiği için teşekkür etmemek mümkün değildir. Çalışmalarını bu alanda sürdürmesini arzu ediyoruz"⁵⁸ sözleriyle takdir etmiş ve genç ilim adamının adını bütün dünyaya duyurmuştur. İlk çalışmasının Tihsen ve Antoine Isaac Silvestre de Sacy gibi dönemin önemli Doğu bilimcileri tarafından takdir edilmesi genç ilim adamını daha çok teşvik etmiştir. Kendi çabalarıyla Kazan'da ve diğer şehirlerde sikkelerin bulunduğu önemli koleksiyonları araştırmaya ve ortaya çıkarmaya devam etmiştir.

Fren, nümismatik ve tarihî-filolojik araştırmalarının dışında Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nde Arapça, Farsça ve Türkçe derslerini okutmuş, isteğe bağlı İbranice ve Süryanice derslerini vermiştir. 1813 yılında hocaları Tihsen ve Antoine Isaac Silvestre de Sacy'ye ithaf ettiği *Poto'nun Doğu Nümismatik Odasının Tasviri* (Opisanie vostochnogo mintska bineta Poto) adlı eserini kaleme almıştır. Bu çalışmasında Altın Orda Hanlarına ve Kırım Giraylarına ait sikkeleri incelemiştir.⁵⁹ 1814 yılında *Altın Orda Hanlarının Unvanları ve Fahri Lakaplarına Dair* (O titulah i poçetnih prozvişah hanov Zolotoy Ordı) ve *Şenferâ ve Tuğraî'nin Şiirlerinin Arapça Metinleri* (Arabskie teksti poem Şanfarı i Tuğrai) adlı çalışmalarını yayımlamıştır. Ayrıca aynı yıl Kazan Üniversitesi'nin bir oturumunda *Paris'in Ele Geçirilmesine Dair* (Reç po Sluçayu Vzyatiya Parija) başlıklı bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma Fren'in dönemin politik olaylarını konu alan ilk çalışmasıdır.⁶⁰ Fren, doğu dillerinin öğretiminden daha çok Altın Orda Hanları ve Volga Bulgarları'na ait sikkelerle ilgilenmiştir. Fren, Altın Orda ve eski Bulgar Hanlığı'nın tarihini aydınlatmış, Kıpçak Hanlarının kronolojisini hazırlamış, isimlerini ve faaliyetlerini açıklamıştır. Bölgenin kadim coğrafyasının karanlık sorularına ışık tutan ilk kişi olmuştur. Kişisel sikke koleksiyonunu da Kazan'da toplamıştır. 1815 yılında Kazan Üniversitesi'nin yıllık oturumunda *Rusça "Para" Kelimesinin Kökenine Dair* (O proishojdenii rossijskogo slova "dengi") adlı bir konuşma yapmıştır.⁶¹ Fren, Rusça "dengi" kelimesinin kökeninin ya Tatarca "tanga", "tenga", ya da daha eski olan "tamga" veya Farsça "dang" kelimesinden geldiğini öne sürmüştür.⁶²

Fren, 1815'de Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'ne dekan olarak atanmıştır. Yine bu dönemde 1823-1827 yılları arasında Kazan Üniversitesi'nin rektörlüğünü yapan botanikçi, tarihçi ve nümismat Karl Fyodoroviç Fuks'un Doğu sikkeleri koleksiyonunu derlemiştir. 1816'da *Volga Bulgarları'nın En Eski Sikkeleri* (O drevneyşey monet Voljskih Bulgar) adlı çalışmasının ilk kısmını yayımlamıştır. Bu çalışmanın ikinci kısmı da yine aynı adla 1817 yılında yayımlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümü Halife Nasr-ed-din'in Bulgar'da basılmış sikkelerinin filolojik bir çözümlemesini, ikinci bölümü ise sikkenin kökenine ilişkin tarihî, coğrafi ve diğer yorumları içermektedir. Ekte, Fuks koleksiyonundan henüz incelenmemiş on adet Cuci sikkesinin tanımı yer almaktadır. Ayrıca çalışmanın ekler bölümünde Fuks'un Doğu sikkeleri koleksiyonundaki Altın Orda hanlarına ait on adet sikkenin açıklamalı tasvirlerine yer verilmiştir.⁶³ Fren, Kazan'da yaşadığı dönemde Cuci Han dönemine ait sikkeleri etraflıca incelemiş ve 1816 yılında *Altın Orda ya da Cuci Ulusu Hanları Sikkeleri* (Monet hanov Ulusa Djuieva ili Zolotoy Ordı) adlı monografik çalışmasını Almanca olarak hazırlamıştır. Eser, M. Volkov tarafından Rusçaya çevrilerek 1832 yılında St. Petersburg'da yayımlanmıştır. Kitapta Fren, Altın Orda şehirlerinin listesini nümismatik verilere dayanarak derlemeye çalışmıştır.⁶⁴ 1826 yılında ilim adamının *Recensio Numerum Muhammedanorum* adlı eseri yayımlanmıştır. Eserde, Bilimler Akademisi'nde muhafaza edilen İslam sikkelerinin tanımlamalarına yer verilmiştir. Rus ve Sovyet tarihçisi, arkeolog, nümismatist G. A. Federov-Davidov'un açıklamasına göre;

"Fren'in başlıca çalışmalarından olan bu eser, çok doğru, önyargılı eleştirilere karşı duran, zamanın ve yeni buluntuların doğrulanmasını sağlayan sikke açıklamalarını, akıllıca ve makul varsayımları, doğru tarihleri ve efsanelerin doğru okunuşlarını içeriyordu. Bu çalışma, Doğu Müslüman ülkelerinin sikkelerinin sonraki tüm sınıflandırmaları için model olmuştur. Fren'in sınıflandırmasının temeli, coğrafi ve kronolojik sıralama ile birlikte İslam nümismatiğinde sikkeleri tanımlamanın ve sınıflandırmanın en uygun ve tarihî olarak gerekçelendirilmiş yolu olduğunu kanıtlayan hanedan prensibiydi. Joseph Hilarius Eckhel'in antik nümismatikte yaptığını Fren de Doğu nümismatiğinde yapmıştı."⁶⁵

Fren'in Kazan döneminde başladığı önemli filolojik çalışmalarından biri de *Arapça Eleştirel Sözlük* (Kritičeskiy slovar arabskogo yazıka)'tır. Fren, bu sözlük üzerinde uzun yıllar çalışmış, Arapça el yazmalarında

⁵⁸ Savelyev, *age*, s. 17.

⁵⁹ Savelyev, *age*, s. 18.

⁶⁰ Mazitova, *age*, s. 30.

⁶¹ Savelyev, *age*, s. 19.

⁶² Mazitova, *age*, s. 30.

⁶³ Savelyev, *age*, s. 19-20; Mazitova, *age*, s. 30.

⁶⁴ Bkz. Hristian Daniloviç Fren, *Moneti Hanov Ulusa Djuieva ili Zolotoy Ordı, c Monetami Raznih İnih Muhammedanski Dinastii*, Sanktpeterburg 1832, s. 1-115.

⁶⁵ Fedorov-Davidov, *age*, s. 176.

karşısına çıkan yabancı her kelimeyi ve ifadeyi bu sözlüğe eklemiştir. Fakat Fren'in bu çalışması tamamlanamadığı için yayımlanamamıştır.⁶⁶

1815 yılında Tihsen'in vefatından sonra Fren, Rostock Üniversitesi'ne Doğu Dilleri Kürsüsü'ne bölüm başkanı olarak davet edilmiştir. İlim adamı Almanya'ya gitmeye ve Rostock Üniversitesi'nde Doğu dilleri öğretmeni olarak görev yapmaya karar vermiştir. Fakat aynı yıl St. Petersburg'a da davet edilmiştir. 1817 yılının Nisan ayında Kazan Üniversitesi'nden izin alarak 29 günlüğüne St. Petersburg'a gitmiştir. St. Petersburg'da zengin el yazması koleksiyonlarının ve Doğu sikkelerinin bulunması ilim adamının fikrini değiştirmesine sebep olmuştur.⁶⁷ Aynı yıl Kazan'dan ve üniversitedeki görevinden ayrılmıştır. Kazan'da bulunduğu dönemde Arapça bilgisini geliştirmiş ve diğer Doğu dillerini inceleme fırsatı bulmuştur. Modern Arap edebiyatı konularında uzmanlaşmış seçkin bir Rus doğu bilimci-filolog ve Sovyet Arabistiğinin kurucusu sayılan akademisyen İ. Yu. Kraçkovskiy'nin yerinde tanımına göre, Fren, Kazan'da Almanya'dan geldiği için Batı'da yaygın olan bir semitologdan birinci sınıf bir Arapça uzmanına dönüşmüştür. Kazan bölgesinin tarihî toprakları ve burada bulunan kaynaklar Fren'in ilmi faaliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir.⁶⁸

Fren, 27 Eylül 1817'de Rusya Bilimler Akademisi'ne üye olarak seçilmiş ve Kunstkamera'daki sikke koleksiyonlarının oluşturulması ve derlenmesi işiyle görevlendirilmiştir. 1818 yılında ise Asya Müzesi'ne müdür olarak atanmıştır.⁶⁹ Kazan'dan ayrılmasının ardından Fren, Kazan Üniversitesi ile ilişkisini devam ettirmiştir. Üniversitenin ilmi faaliyetlerini yakından takip etmiş ve Kazan Eğitim Çevresi'nden her yıl Doğu Bölümü'nde yayımlanan raporları, katalogları, gezi planlarını ve derslerin içeriklerini istemiştir. Kendisi de Kazanlı ilim adamlarına St. Petersburg kütüphanelerinden el yazmalarını, Asya Müzesi'nden görsel materyaller göndermiştir.⁷⁰

Fren, Asya Müzesi'nde birkaç yıl tek başına çalışmıştır. Türkçe ve Arapça kaynaklardan Slavlar, Ruslar, Hazarlar, Volga Bulgarları ve diğer komşu halklar hakkında Rusya'nın kadim tarihine dair tarihî ve coğrafi bilgilerden el yazması notlar hazırlamıştır. Müze'deki Doğu ile ilgili el yazması ve nadir eserlerin, Doğu'ya ait sikkelerin tasnif edilmesi, eserlerin koleksiyonlarının oluşturulması ve kataloglarının hazırlanması için büyük emek vermiştir. El yazması eserlerin satın alınması için müze yönetiminden özel ödenek talebinde bulunmuş, bu amaçla kitap kopyalarının satışından elde edilen geliri kullanmış, öncelikle başvurulması gereken eserlerin yer aldığı tavsiye listeleri hazırlamış ve farklı kurum departmanlarından el yazması eserlerin ve diğer maddi kültür bakıyelerinin Asya Müzesi'ne getirilmesini sağlamıştır. Fren, 1819'da Rus Donanması Kaptanı Nikolay Yakovleviç Rosenberg'in Bozcaada'daki bir Türk camisinden ganimet olarak aldığı beş Arapça el yazmasını müze envanterine dahil etmiştir. Asya Müzesi'nin onuncu kuruluş yıldönümü vesilesiyle yazdığı bir gazete makalesinde, Fren, 1828 yılında müzedeki Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmalarının sayısının 851'e ulaştığını belirtmiştir.⁷¹

Fren'in asıl isteği Asya Müzesi'ni bir ilim merkezi haline getirmektir. Özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında Fren döneminde Asya Müzesi, St. Petersburg'un en önemli Doğu bilimi merkezi haline gelmiştir. Fren, müzede el yazmaları odası, kütüphane ve bir de Doğu sikkelerinin muhafaza edildiği bir oda kurmuştur. Farklı coğrafyalarda bulunan hazinelerle, elçilerden, seyyahlardan gelen hediyelerle, önemli kişilerden satın alınan koleksiyonlarla nümismatik odası zaman içinde daha da gelişmiştir. Fren, 18 Mart 1818 tarihinde çarın emriyle İmparatorluk Halk Kütüphanesi'ne fahri kütüphaneci olarak atanmıştır. Tek görevi kütüphanenin sikke koleksiyonunun tasvir edilmesidir. 1828 yılında Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İran'dan alınan savaş ganimetleri St. Petersburg'a getirilmiştir. Fren getirilen bu ganimet içerisindeki sikkeleri incelemek için özel izin almış ve Asya Müzesi için bu koleksiyon içerisinde altı yüzden fazla altın ve gümüş sikke seçmiştir. Seçilen bu sikkeler Çar I. Nikolay'ın emri ve izni ile Asya Müzesi'ne nakledilmiştir.⁷²

1828 yılında Fren, Doğu dillerindeki kitap koleksiyonlarının derlenip toplanması amacıyla İmparatorluk Halk Kütüphanesi'nde arkeografya çalışmaları ile meşgul olmuştur ve yine Ruslar tarafından Rusya-İran Savaşı sonrası 1828 yılında savaş ganimeti olarak gasp edilip St. Petersburg'a getirilen *Erdebil Kütüphanesi* (İran'dan getirilen Doğu el yazması koleksiyonu) ve *Ahuska Kütüphanesi*'nin açıklamalı bir katalogunu hazırlamıştır. Bu

⁶⁶ Savelyev, *age*, s. 22; *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredim XIX Veka*, s. 120.

⁶⁷ Eleonora Sergejevna Rusinova, "Pisma O. İ. Senkovskogo Pervomu Direktoru Aziatskogo Muzeya Akademiku H. D. Frenu", *Pismennie Pamyatniki Vostoka*, 1 (8), 2008, s. 230-231.

⁶⁸ Mazitova, *age*, s. 35.

⁶⁹ Baziyants, *agm*, s. 322-323.

⁷⁰ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredim XIX Veka*, s. 120.

⁷¹ "İstoriçeskiy Obzor Slojeniya Fonda Arabskih Rukopisey i İh İzuçeniya", *İstoriya Arabografiçnogo Fonda: İstoriya Arabistiki v İVR RAN*, <http://www.orientalstudies.ru/rus/collections/arabica/index.html> Erişim Tarihi: 24.04.2024; sa. 17.40.

⁷² <https://mnk.coinmuseum.ru/nauchnaya-deyatelnost/articles/knyaz-vostochnoy-numizmatiki/> Erişim tarihi: 13.04.2023; sa. 16.20.

envanter çalışması sırasında Frants Frantseviç Şarmua⁷³ ve Mirza Cafer Topçubaşı⁷⁴ (1790-1869) da görev almıştır. Bu katalog çalışması 1829 yılında tamamlanmış, fakat hazır olan bu katalog yayımlanamamıştır.⁷⁵

Fren'in *İmparatorluk Bilimler Akademisi'ndeki İslam Sikkelerinin Bir İncelemesi'*nden sonra bir diğer önemli çalışması *İbn Fadlân Seyahatnamesi'*dir. Fren 1822 yılında Asya Müzesi koleksiyonları arasında muhafaza edilen elyazması metni yayımlamış ve bu metinde İbn Fadlân'ın Hazarlar ve Başkurtlar hakkında verdikleri bilgileri aktarmıştır. 1823 yılında İbn Fadlân'ın seyahatnamesinden Rusların hikâyesini konu alan *İbn Fadlân ve Eski Zamanlarda Ruslar Hakkında Arapça Kaynaklar* (İbn Fadlan i drugie arabskie istoçniki o rusah drevnih vremen, St. Peterburg 1823) adlı çalışmasını Almanca olarak yayımlamıştır. 1832 yılında ise yine bu seyahatnameden Bulgarların konu edildiği kısmı Almanca neşretmiştir.⁷⁶ Sonradan kaleme aldığı makaleleri de bu seyahatnameye ilave olarak yazmıştır. Bunlar; *Hazar Denizi Kıyılarına Rus Baskınının Yapıldığı Yılın Belirlenmesine Dair* (Opredelenie goda nabega Russov na berega Kaspiyskogo Morya, 1828), *Volga Bulgarları Hakkında Arap Menkıbeleri* (Arabskie skazanie o Voljskih Bulgarah, 1832), *Sevilla Şehri'nin Ruslar Tarafından Ele Geçirilmesine Dair* (İzvestie o vzyatii Russami goroda Seville, 1838) adlı eserlerdir.⁷⁷

Fren, ünlü Arap yazarları ve sikkeleri konu alan çalışmaları dışında Rusya'da çeşitli tarihî kalıntılarda bulunan Doğu ile ilgili yazıtların açıklanmasına ve bibliyografik araştırmalara da zaman ayırmıştır. 1820 ve 1822 yıllarında ayrı iki bölüm halinde *Bazı Kadim İslam Eserlerine (Anıtlarına) Dair Açıklamalar* (Obyasneniya nekotorih pamyatnikov muhammedanskoy drevnosti) adlı çalışmasını yayımlamıştır.⁷⁸ Savalyev, Fren'in çalışmalarının değerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Fren mesleği gereği gerçek bir ilim adamıydı. Çalışmalarının konusu İslam dünyası; araçları ise esas olarak nümismatik buluntuları idi. Şimdiye kadar hiç kimse, onun görüşlerinden tarihî belgeler olarak önem kazanan bu ölü malzemelerden daha fazla ışık çıkaramamıştır. Doğu'da tarih ve coğrafyanın Fren tarafından zenginleştirilmediği bir ülke neredeyse yoktur. Müslüman Asya'nın, özellikle de halifelik döneminin ve onu takip eden hanedanlıkların tarihçisi için Fren, bu döneme ait sikkelerin açıklayıcısı olarak Taberî, Mesûdî ve Mirhond'un kronikleri kadar gerekli bir rehberdir. İslam nümismatiği, bir ilim olarak, bugünkü gelişimini ona borçludur. Rusya için hem kroniklerde hem de Doğu sikkelerinde tarihî kaynaklar keşfetmiştir.”⁷⁹

Fren'in önemli çalışmalarından biri de İbrahim Halfin'in yardımı ile Hive Hanı Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Türklerin Soy Kütüğü [Şecere-i Türk]*'nün el yazması nüshasını yayımlamasıdır. Metnin Latince önsözü Fren tarafından yazılmıştır. Fren bu çalışmada el yazması eseri harfî harfine daktilo etmiş, metin üzerindeki hataları açıklamış ve metin içerisindeki kişi adlarının açıklamalı listesini sayfa numarasını da vererek metnin sonunda göstermiştir.⁸⁰ Fren'in son çalışmalarından biri de *Rusya'da Eski Arap Sikkelerinin Buldukları Yerlerin Topografik İncelemesi* (Topografiçeskoe obozrenie mestonahojdeniy drevnih arabskih monet v Rossii, 1841)'dir. Savalyev'in deyişiyle, Fren'in bu eseri, “IX. ve X. yüzyıllarda Rusya'nın Doğu ile arasındaki ticaretin incelenmesi açısından Rusya tarihi adına yapılan büyük bir hizmettir”.⁸¹

Fren, tarihî, filolojik ve arkeolojik çalışmalarından ötürü 1839 yılında Odessa Tarih ve Eski Eserler Cemiyeti'ne üye olarak seçilmiştir. Ayrıca 1848 yılında kurulan Rus Arkeolojik Nümismatik (daha sonra Arkeoloji) Cemiyeti'nin kurucularından biridir. Fren, 1842 yılında emekli olmuştur. 16 Ağustos 1851'de St. Petersburg'da ölmüş ve Smolensk Mezarlığı'na defnedilmiştir. Ölümünden sonra Fren'in elyazması koleksyonu

⁷³ Frants Frantseviç Şarmua (François Bernard Charmoy) (1793-1868): Arabist-doğu bilimci, Fars dili ve edebiyatı uzmanı. Fransa'nın Alzas bölgesinde dünyaya gelmiştir. Erken yaşta Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Paris'te Fransız doğu bilimci Antoine Isaac Silvestre de Sacy'den Doğu dilleri dersini almıştır. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi derslerine katılmış ve Paris Kraliyet Mahkemesi'nde avukatlık yapmıştır. 1817 yılında Silvestre de Sacy'nin tavsiyesiyle St. Petersburg Üniversitesi Ana Pedagoji Enstitüsü'ne Fars dili öğretmeni olarak davet edilmiştir. 1819-1822 ve 1831-1835 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi'nde görev yapmıştır. Eş zamanlı olarak Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı Doğu Dilleri Eğitimi bölümünde Farsça ve Türkçe dersleri vermiştir. 1829 yılında Bilimler Akademisi'ne üye olarak seçilmiştir. Bkz. *Biobibliografiçeskij Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, s. 289-290.

⁷⁴ Mirza Cafer Topçubaşı (1790-1869): Gence'de dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda Tiflis'e giderek medrese eğitimi almıştır. Arapça, Farsça, Türkçe, Gürcüce ve Ermenice öğrenmiştir. 1811 yılında St. Petersburg'a taşınmış ve ölene dek burada yaşamıştır. Pedagoji Enstitüsü'nde Farsça öğretmeni olarak görev yapmıştır. Enstitütü'nün 1819 yılında St. Petersburg Üniversitesi olarak yeniden düzenlenmesinden sonra 1823 yılından itibaren üniversitede Farsça okutmanlığı yapmıştır. 1823-1869 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı Doğu Dilleri Eğitimi bölümünde Farsça dersleri vermiştir. 1835 yılından itibaren St. Petersburg Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmıştır. 1849 yılında sağlık sebeplerinden ötürü üniversitedeki görevinden ayrılmıştır. 1851 yılında Rus Arkeoloji Cemiyeti'ne üye olarak seçilmiştir. Bkz. *Biobibliografiçeskij Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, s. 271-272.

⁷⁵ Nikolay İğoreviç Serikov, “Hristofor Daniloviç Fren, Akademik İAN Professor (23.05.1782-16.08.1851)”, http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_personalities&Itemid=74&person=697 Erişim Tarihi: 13.04.2023; sa. 16.40.

⁷⁶ Batsieva, *agm*, s. 274; *Biobibliografiçeskij Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, s. 280.

⁷⁷ Savalyev, *age*, s. 32.

⁷⁸ Savalyev, *age*, s. 33.

⁷⁹ Savalyev, *age*, s. 10-11.

⁸⁰ Savalyev, *age*, s. 37-38.

⁸¹ Savalyev, *age*, s. 41.

ve kütüphanesi Bilimler Akademisi tarafından satın alınmıştır. Koleksiyon, B. A. Dorn tarafından iki cilt olarak toplu eserler halinde yayımlanmıştır.⁸²

SONUÇ

Asya Müzesi, Rus İmparatorluğu'nda Doğu bilimi çalışmalarının akademik anlamda yapıldığı ilk araştırma merkezidir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Asya Müzesi'nin koleksiyonları içerisinde Doğu el yazmaları, Avrupa dillerinde yazılmış basılı eserler, Kunstkamera'dan getirilen etnografik materyaller, sikkeler ile Rusya Bilimler Akademisi arşivi ve kütüphanesi yer almıştır.

Asya Müzesi'nin ilk müdürü Hristian Daniloviç Fren'dir. Arap dili ve münismatik alanında uzman bir doğu bilimci olan H. D. Fren, Rus Doğu bilimi çalışmalarına Arap, Fars, Türk sikkeleri ve yazma eserleri konu alan çalışmaları ile büyük katkı sağlamış ve bu çalışmaları ile Avrupa'ya da ününü duyurmuştur. Bu ünü özellikle Asya Müzesi'ndeki Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmaları, İslam sikkeleri ile ilgili çalışmaları ve İbn Fadlân'ın Seyahatnamesi'ni neşretmesiyle kazanmıştır. Nümismatiği sikke koleksiyonculuğundan ilmî bir disipline dönüştüren Fren, Rus tarihi için yeni bir kaynak alanı açmış, bu sayede Altın Orda ve eski Bulgar Hanlığı tarihinin ilk kez ilmî olarak yorumlanmasını sağlamıştır. Kazan'da yaşadığı dönemde sık sık karşılaştığı Kufi hatlı sikkeler ve özellikle Altın Orda dönemine ait sikkeler Fren'in Doğu nümismatiğine olan ilgisini yoğunlaştırmıştır. Fren, Kufi hatlı sikkelerin özenli bir şekilde incelenmesi temelinde basım yerlerini belirleyebilmiş, Altın Orda Hanlarının isimlerini ve unvanlarını, hanedanların kronolojik sırasını, Ruslar ve Tatarlar arasındaki ilişkileri açıklayabilmiştir.

Fren'in Rus Doğu bilimine bir diğer katkısı ise eski Rus tarihi için Arapça kaynakların incelenmesi düşüncesini dile getirmesi olmuştur. Rusya halklarının tarihi ve kültürünün araştırılması adına Doğu, özellikle Arap-Müslüman, nümismatik, epigrafik ve yazılı kaynakların araştırılması, sistematik hale getirilmesi ve bu kaynakların literatüre kazandırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Hem Kazan'da hocalık yaptığı dönemde hem de Asya Müzesi'nde yirmi dört yıllık müdürlük görevi boyunca Fren, Doğu ile ilgili el yazması ve nadir eserlerin sınıflandırılması, farklı eser koleksiyonlarının sevk ve idaresi, eserlerin konularına göre tasnif edilerek ve açıklamaları yapılarak kataloglara işlenmesi, bibliyografik listelerin ve periyodiklerin hazırlanması gibi önemli görevleri yerine getirmiştir. Müdürlüğü döneminde Asya Müzesi'nin el yazması, basılı eser ve özellikle sikke koleksiyonlarında daimi ve düzenli bir artış yaşanmıştır. Ayrıca Fren'in çalışmaları sayesinde XIX. yüzyılın ilk yarısında Asya Müzesi sadece bir müze olmanın dışında kütüphanesi, koleksiyonları, ilim adamı kadrosu ve sergi salonları ile Rus Doğu bilimi alanında Kazan Üniversitesi ile birlikte dönemin en büyük araştırma ve eğitim merkezi haline gelmiştir. Günümüzde Fren'in kişisel arşivi Rusya Bilimler Akademisi Arşivi St. Petersburg Şubesi'nde 778 numaralı fonda, 1 ve 2 numaralı dosyalarda muhafaza edilmektedir.⁸³ Fren arşivi Rus ilim adamları tarafından günümüzde henüz yeteri kadar incelenmemiştir. Çevrim içi olarak yapılan araştırmada 778 numaralı fon 1 numaralı dosya içerisinde Fren'e ait 140 adet; 2 numaralı dosya içerisinde ise 400 adet yazılı materyalin muhafaza edildiği görülmüştür. Fakat bu materyaller erişime kapalıdır. Bu arşivin yerinde incelenerek Fren'in yazılı mirasının gün yüzüne çıkarılması hem Rus Doğu bilimi çalışmaları hem de Rusya'daki müzelerin ve özel koleksiyonların tarihinin incelenmesi açısından önem arz etmektedir.

⁸² Savelyev, *age*, s. 53-54.

⁸³ Bkz. SPBF ARAN, Fond 778, Opus 1-2.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

SPBF ARAN (Sankt-Peterburgskiy Filial Arhiva Rossiyskih Akademiçeskih Nauk), Fond 778, Opis 1-2.

Yayınlanmış Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

AKİMUŞKİN, Oleg Fedoroviç, “K İstorii Formirovaniya Fonda Musulmanskih Rukopisey İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR”, *Pismennie Pamyatniki Vostoka, İstoriko-Filologičeskie İssledovaniya, Ejegodnik 1978-1979*, İzd. “Nauka”, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1987, ss. 9-27.

BATSİEVA, Svetlana Mihaylovna, “Arabistika (1818-1917)”, *Aziatskiy Muzey-Leningradskoe Otdelenie İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR*, İzd.-vo “Nauka”, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1972, ss. 270-280.

BAZİYANTS, Aşot Padvakanoviç, “175 let İnstituta Vostokovedeniya (1818-1993)”, *Orientalistika*, 1(2), 2, 2018, ss. 305-350.

BERTELS, Dmitriy Yevgenyeviç, “Vvedenie”, *Aziatskiy Muzey-Leningradskoe Otdelenie İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR*, İzd. “Nauka”, Moskva 1972, ss. 5-80.

Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period, Pod redaktsiey i s vvedeniem A. N. Kononova, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı “Nauka”, Moskva 1974.

Biografiçeskiy Slovar Professorov i Prepodavateley İmperatorskogo Sankt-Peterburgskogo Universiteta: 1869-1894, Tom 2, St. Petersburg 1898.

BULGARİN, Faddey Venediktoviç, “Smes. Bibliografiya”, *Severnyy Arhiv*, No 18, Sentyabr 1823, ss. 401-416.

Dorji Banzarov. Sobrabie Soçineniy, Ots. Red. G. D. Sanjeyev, Moskva, izd. Akademii Nauk SSSR, 1955.

DORN, Boris Andreyeviç, “Aziatskiy Muzey”, *Zapiski İmperatorskoy Akademii Nauk*, Tom 5 (Kniga 2), St. Peterburg 1864, ss. 166-167.

Entsiklopediçeskiy Slovar F. A. Brokgauza i İ. A. Efrona, Tom VI, Tipografıya İ. A. Eфона, St. Petersburg 1894.

FEDOROV-DAVIDOV, German Alekseyeviç, “X. M. Fren-Numizmat i Epigrafist (k 200-letiyu so dnya rojdeniya)”, *Numizmatika i Epigrafika*, Tom XIV, ss. 176-179.

FREN, Hristian Daniloviç, *Moneti Hanov Ulusa Djuçieva ili Zolotoy Ordu, c Monetami Raznih İnih Muhammedanskih Dinastiy*, Sanktpeterburg 1832.

İODKO, Olga Vladimirovna, “Akademik B. A. Dorn v Peterburge”, *Nemtsı v Sankt-Peterburge. Biografiçeskiy Aspekt*, Vıpusk 6, St. Petersburg 2011, s. 74-85.

İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka, Ots. Red. G. F. Kim, P. M. Şastitko, “Nauka”, Moskva 1990.

İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya s Seredinı XIX Veka do 1917 Goda, İzdatelskaya firma “Vostoçnaya literatura” RAN, Moskva 1997.

İVANOV, Dmitriy Vladimiroviç, “Arhivnie Dannie ob İstoričeskom Mestopolojenii Aziatskogo Muzeya v İzdanii Kunstkameri”, *Orientalistika*, 5(3), 2022, ss. 632-642.

KONONOV, Andrey Nikolayeviç, “İz İstorii İzuçeniya Tyurskih Yazıkov v Rossii”, *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, Pod redaktsiey i s vvedeniem A. N. Kononova, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı “Nauka”, Moskva 1974, ss. 9-91.

KONONOV, Andrey Nikolayeviç, “Slovo o H. D. Frene ((23.V.1782 – 16.VII.1851). K 200-letiyu so Dnya Rojdeniya)”, *Pismennie Pamyatniki i Problemi İstorii Kulturu Narodov Vostoka. XVII. Godiçnaya Nauçnaya Sessiya LO İV AN SSSR (dokladı i soobşçeniya)*, Yanvar 1982 g., Çast 1, İzd. “Nauka”, Moskva 1983, ss. 3-11.

KONONOV, Andrey Nikolayeviç, “V. V. Radlov i Oteçestvennaya Tyurkologiya”, *Tyurkologičeskiy Sbornik 1971*, İzd. “Nauka”, Moskva 1972, ss. 7-15.

KULGANEK, İrina Vladimirovna, “Mongolovedenie: ot Aziatskogo Muzeya do İnstituta Vostoçnih Rukopisey”, *Almanah “Sibirskie Çteniya v RGGU”*, No 3, 2008, ss. 25-56.

KULİKOVA, Alla Mihaylovna, *Rossiyskoe Vostokovedenie XIX Veka v Litsah*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Institut Vostokovedeniya, Sankt-Peterburgskiy Filial, St. Peterburg 2001.

MATVEEV, Viktor Vladimiroviç, “Savelyev, Pavel Stepanoviç”, *Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya*, Tom 12, Gl. Red. Ye. M. Jukov, İzd.-vo “Sovetskaya Entsiklopediya”, Moskva 1869, ss. 446-447.

MAZİTOVA, Nazifa Arifovna, *İzuçenie Blijnego i Srednego Vostoka v Kazanskom Universitete (Pervaya Polovina XIX veka)*, İzd. Kazanskogo Universiteta, Kazan 1972.

MOKRUŞİNA, Amaliya Anatolyevna, “Obzor İstorii Sobraniya i İzuçeniya Arabskih Rukopisey v Peterburge”, *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta*, Ser. 13, Vıp. 2, 2015, ss. 129-135.

OSTROVSKAYA, Yelena Petrovna, “K 200-letiyu Aziatskogo Muzeya (1818)-İnstituta Vostoçnih Rukopisey RAN”, *Vestnik SPBGİK*, No 4 (37), Dekabr 2018, ss. 112-118.

POPOVA, İrina Fedorovna, “Ot Aziatskogo Muzeya k Institutu Vostoçnih Rukopisey RAN: Sobirатели i İssledovateli Rukopisnoy Knigi Narodov Vostoka”, *Aziatskiy Muzey-İnstitut Vostoçnih Rukopisey RAN*, Otv. red. İ. F. Popova, İzd.-vo vostoçnoy literaturı, Moskva 2018, ss. 5-47.

POPOVA, İrina Fedorovna, “Sobiratel'skaya Deyatel'nost Aziatskogo Muzeya na Rubeje XIX-XX vv. i Znaçenie Dlya Rossiyskogo Vostokovedeniya”, *Vostokovedenie v Rossii i Stranah SNG na Rubeje Vekov: Materialı Mejdunarodnogo Simpoziuma, Posvyaşennogo 200-Letiyu Sozdaniya Kafedrı Vostoçnoy Slovesnosti v Kazanskom Universitete*, Gl. Red.: R. M. Valeev, Kazan, Foliant, 2015, ss. 48-51.

Rossiyskie Ekspeditsii v Tsentralnuyu Aziyu v Kontse XIX-naçale XX v., Pod. red. İ. F. Popovoy, St. Petersburg: Slaviya, 2008.

RUSINOVA, Eleonora Sergeyevna, “Pisma O. İ. Senkovskogo Pervomu Direktoru Aziatskogo Muzeya Akademiku H. D. Frenu”, *Pismennue Pamyatniki Vostoka*, 1 (8), 2008, ss. 229-250.

Russkiy Biografiçeskiy Slovar, Tom XIII, Tipografiya İ. N. Skorohodova, St. Petersburg 1902.

Russkiy Biografiçeskiy Slovar, Tom XXII, Tipografiya İ. N. Skorohodova, St. Petersburg 1905.

SAVELYEV, Pavel Stepanoviç, *O Jizni i Uçenih Trudah Frena*, St. Petersburg 1855.

ŞOFMAN, Arkadiy Semenoviç, ŞAMOV, Georgiy Fedoroviç, “Vostoçniy Razryad Kazanskogo Universiteta (kratkiy oçerk)”, *Oçerki po İstorii Russkogo Vostokovedeniya*, Sbornik 2, İzd. Akademii Nauk SSSR, Moskva 1956, ss. 418-448.

TİHONOV, Dmitriy İvanoviç, “İz İstorii Aziatskogo Muzeya”, *Oçerki po İstorii Russkogo Vostokovedeniya*, Sbornik 2, İzd. Akademii nauk SSSR, Moskva 1956, ss. 449-468.

USMANOV, Mirkasım, *Kazan Şarkiyatçılığının Kaderi (XX. Yüzyıl)*, Çev. İlyas Kemaloğlu, Janyl Myrza Bapaeva, 1. bs., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

VALEEV, Ramil Mirgasimoviç, VALEEVA, Roza Zakariyevna, “Akademik-vostokoved H. D. Fren v Kazanskom Universitete i Ego Nasledie (1807-1817 gg.): K 240-letiyu so Dnya Rojdeniya”, *Gasırlar Avazı – Eho Vekov*, No 4, 2022, ss. 117-125.

Vostokovedenie v Leningradskom Universitete, Ots. red. A. N. Kononov, izd. Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1960.

İnternet Kaynakları

FRAEHNİİ, Christian Martin, *Recensio Numorum Muhammedanorum Academiae İmp. Scient, İnter Prima Academiae İmp. Saecularia Edita, 1826*, <https://archive.org/details/chmfraehniirece00muzegoog/page/n865/mode/2up> Erişim Tarihi: 05.05.2024; sa. 14.10.

https://www.kunstkamera.ru/exposition/kunst_hist Erişim Tarihi: 15.03.2023; sa. 11.05.

<https://bioslovhist.spbu.ru/person/591-tsağareli-aleksandr-antonovich.html> Erişim Tarihi: 23.03.2023; sa. 14.30.

<https://www.prlib.ru/history/619575> Erişim Tarihi: 26.03.2023; sa. 13.20.

http://db4.sbras.ru/elbib/data/show_page.phtml?76+41 Erişim Tarihi: 23.03.2023; sa. 19.30.

<https://mnk.coinmuseum.ru/nauchnaya-deyatelnost/articles/knyaz-vostochnoy-numizmatiki/> Erişim tarihi: 13.04.2023; sa. 16.20.

<https://www.ivran.ru/about-institute/history> Erişim Tarihi: 02.05.2024; sa. 22.10.

“İstoričeskiy Obzor Slojeniya Fonda Arabskih Rukopisey i İh İzučeniya”, *İstoriya Arabografičnogo Fonda: İstoriya Arabistiki v İVR RAN*, <http://www.orientalstudies.ru/rus/collections/arabica/index.html> Erişim Tarihi: 24.04.2024; sa. 17.40.

MARAHONOVA, Svetlana İvanovna, “Georgiy Yakovleviç Ker”, http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_personalities&Itemid=74&person=711 Erişim Tarihi: 05.05.2024; sa. 23.50.

Rossiyskoe Vostokovedenie v Litsah, İzd. Rossiyskoe İstoričeskoe Obşçestvo i Fonda İstoriya Oteçestva, s. 1-18, https://historyrussia.org/images/Vistavki/Vostok_Book_260220.pdf Erişim Tarihi: 02.05.2024; sa. 13:50.

SERİKOV, Nikolay İgoreviç, “Hristofor Daniloviç Fren, Akademik İAN Professor (23.05.1782-16.08.1851)”, http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_personalities&Itemid=74&person=697 Erişim Tarihi: 13.04.2023; sa. 16.40.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

